

Listéra

2 - 2010

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
25. årgang, 2010, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, Langerødvegen 4, 3719 Skien
Tlf.: 35 50 01 35 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, Oscars gate 53, 3725 Skien
Tlf.: 35 53 05 86 / 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, Chr. Magnus Falsensgt. 6A, 3714 Skien
Tlf. 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, Utsikten 4, 3911 Porsgrunn
Tlf.: 35 28 95 17 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Harald Stendalen, Wettergreens veg 5, 3738 Skien
Tlf.: 95422617

2. Varamedlem: Anne Vinorum, Raskenlundvegen 29, 3928 Porsgrunn
Tlf: 35 51 41 17

I redaksjonen:

May Berthelsen (may.berthelsen@gmail.com), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kristin Vigander (kristvi@gmail.com)

Forsidebildet: Svartkurle *Nigritella nigra*. Akvarell av Bo Mossberg.

ISSN: 0801 - 9460

GAMLE GRÅ SELJA

Gamle grå selja er eigentleg ei samling av fleire gamle gråe stammur, dei høgaste kan vel vera 8 - 10 m. Om våren er selja full av raklar, dei er fulle av gult pollen – gulare finst ikkje!

Der er eit yrande liv av humlur og andre insekt, det er eit surr utan like, det er ei fest å sitje under og lyde på!

Det er nok ei hann-selje dette, ei stor hoselja stend lenger uppe i kanten på jordet.

Gjennom åra hev det nok vore mykje kommunikasjon her, takk vera alle dei flittige små sendebod. Når dei hev henta honningen får dei det gull-gule pollenet med seg på kjøpet. Og når dei kjem til hoselja med gáva, får dei litt honning der og, som takk for sendiga.

Den grå selja var eit lite grønt holt då eg blei fødd, ein kald marsdag 32. Klesvasken gjekk fyre seg i eisa nede ved Øygardstjønni, og bleiune mine hengde ho mor over seljeholtet, som då var passeleg høgt.

På den tida var det ingen som hadde babyar, berre reivungar. Tidene var tronge. Mor mi syntes likevel ho hadde vore heldig, nokon hadde gjeve henne eit gamalt laken, som ho hadde klyppt opp og falda til gode bleiur. Eller reivur, som sume kalla dei. Me ungane kalla selja for humletreet.

PÅ BESØK HOS DEN HVITE OG USKYLDSRENE DAPHNE

Roger Halvorsen

I april fylles lufta over Hornborgasjøen utafor Skara i Sverige av høye trompetstøt fra tranene på vei nordover fra vinterkvarteret i Spania. På turen nordover har de rastet flere steder, sist ved Rügen i Nord-Tyskland. Herfra tar store og små flokker seg i løpet av en fire - fem ukers periode fra sist i mars til sist i april over til den ”store rasten” ved Hornborgasjøen før de drar til hekkeplassene som ligger spredt over hele Skandinavia. I 2009 var antallet traner som rastet som mest ved sjøen, over 15 000 individer. På markene ved Bjurums kirke danser de store fuglene sine karakteristiske danser under høye trompetstøt. Det sies at tranene er trofaste hele livet mot sin make – kan hende ikke om den ene av ”ektemakene” faller fra. Jeg har besøkt stedet ved flere anledninger, og antallet fugler som raster stiger fra år til år. Det er et skuespill som trekker rundt 150 000 mennesker, kanskje flere, til området hver eneste sesong.

På en av mine turer til tranedansen ved Hornborgasjøen så jeg for første gang *Daphne mezereum* i uskyldsren hvit utgave. Vi skimtet henne i en hage på østsida av sjøen, ved veien sørover mot Bjurum.

Reint hvit tysbast er ingen vanlig ting. Den er som kjent vanligvis fint mørk rosa. Jeg har sett henne, denne hvite *Daphne*, bare tre ganger seinere. Første gangen var på samme sted to år etter det første møtet, andre gangen var våren 2010 i en gammel hage nær Varnhem kyrka i nordøstenden av tranesjøen og tredje gangen sommeren 2010 på Finnskogen da hun sto fruktsommelig med lyst gule bær.

Bær av hvitblomstret tysbast *Daphne mezereum*
Foto: Roger Halvorsen.

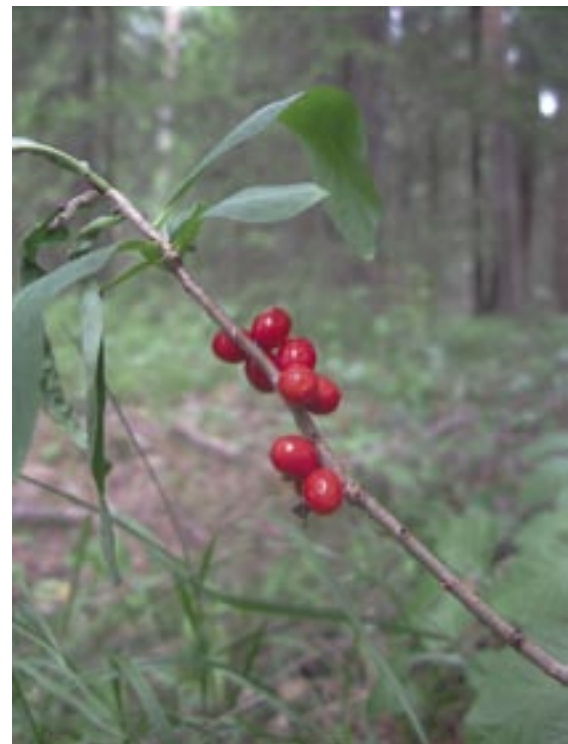
Den hvite og uskyldsrene Daphne,
Daphne mezereum L. f. alba.
Foto: Roger Halvorsen.

Tysbast *Daphne mezereum* L.
Foto: Roger Halvorsen.

Hvem er så denne Daphne som er et av de første vårtegna i norsk natur? Reidar Elven (Lid 2004) skriver at *daphne* komme fra gresk *dafne* og ble brukt av Homér (800 f. Kr.) som navn på laurbærtreet.

Daphne er på norsk blitt til tysbast og viet krigsguden Ty i vår nordiske mytologi, han som egentlig var en jotun. Hans tapperhet ble tydelig da han ofret den ene armen for å binde Fenrisulven etter at den var sluppet fri. Vår vanlige nordiske Daphne har av Linné fått artsnavnet *mezereum* som stammer fra persisk og ble brukt som navn på tysbast rundt 1290. Jeg har også fått oppleve to andre arter av slekta *Daphne*: *cnorum* og *laureola* (= laurbærtysbast).

Tysbast *Daphne mezereum* L.
Foto: Roger Halvorsen.

Laurbærtysbast *Daphne laureola* Foto: Roger Halvorsen.

I følge gresk mytologi og tradisjon var Daphne (gresk: Δάφνη, som altså betyr "laurbætre") ei nymfe, nærmere bestemt ei elvenymfe, såkalt najade, og far hennes var i følge historien enten elveguden Peneios i Thessalia eller Ladon i Arkadia. Hun var etter sagnet en utenom det vanlige vakker skapning som så mange i gresk mytologi er det.

Guden Apollon ble "bråforelsket" i denne vakre nymfen. Det skyldtes i sin tur at avkommet etter Afrodite og Ares, Eros, hadde skutt en av sine piler i Apollon fordi han hadde gjort narr av Eros' skyteferdigheter. Apollon var også en god bueskytter og fornærmet Eros grovt for hans større og ferdigheter.

John William Waterhouse, 1908.
Apollo og Dafne. Olje på lerret.

Eros hevnet seg på den mest innfule måten man kan tenke seg. Han hadde to typer piler, en, dyppet i gull, som gjorde den som ble truffet nærmest gal av kjærlighetslengsel, mens den andre, dyppet i bly, virket motsatt.

Apollo and Daphne,
by Antonio del Pollaiuolo, c. 1470-80.
(National Gallery, London).

Den som ble truffet av denne, fikk en dyp og inderlig avsky for alt som hadde med kjærlighet å gjøre. Daphne ble truffet av den siste typen og flyktet for livet for den elskovssyke Apollon som var truffet av ”gullpilen”.

Apollon var gud for lys, musikk og sannhet, ganske lik vår egen nordiske Balder. Han var dessuten også jeger. Han var sønn av Zevs og Leto som var en av Zevs elskerinner.

Forholdet mellom Zevs og Leto gjorde Zevs kone Hera aldeles

rasende som rimelig var. Leto måtte flykte til ei øy, Delnos (Dilos?), som lå utenfor Heras rekkevidde. Der fødte hun tvillingene Apollon og Artemis.

Apollo and Daphne,
by Giovanni Battista Tiepolo, c. 1744-45
(Louvre).

På grunn av sin ganske desperate kjærlighet til Daphne forsøkte Apollon på alle mulige måter å få tak i henne, og han forfulgte henne hvor hun enn var. I all sin fortvilelse skal Daphne ha bønnfaldt sin far Peneios (?), eller som andre sier, Gaia, som var både gudinne og selve jorden, om hjelp. Som alle elveguder hadde hennes far spesielle evner, så også Gaia, og Daphne skal ha blitt skapt om til en laurbærbusk *Laurus nobilis*.

Denne forvandlingen har Ovid skrevet om i sin ”Metamorfoser”: ”En tung følelsesløshet grep lemmene hennes, tynn bark dekket henne over brystet, håret ble til blader, armene ble til lange slanke greiner og på et

øyeblikk ble føttene hennes omskapt til saktegroende og sterke røtter. Ansiktet fortaptes i *uendeligheten* og bare hennes skinnende skjønnhet var tilbake”.

I samme øyeblikk som denne metamorfosen, forvandlingen, fant sted, nådde Apollon fram til laurbærtreet, og hans kjærlighet til Daphne var så stor at han ga treet en spesiell plass i sitt hjerte. Han erklærte siden at laurbærtreet skulle være hellig og bar etter hvert alltid en krans av laurbær rundt hodet.

Greiner av laurbærtreet ble i det gamle Hellas båret til ære for Apollon, og vinnerne i de såkalte ”Pythiske lekene” ble kronet med laurbærkranser.

De ”Pythiske lekene” var festspill som ble holdt nær Delfi på fjellet Parnassos hvert fjerde år. Disse lekene var inspirert av de Olympiske leker som foregikk i Olympia, men til forskjell var det også konkurranser i sang og musikk ved siden av de idrettslige.

Lekene har sannsynligvis fått sitt navn etter Pythia i Apollons orakel ved Delfi.

I dag lever altså Daphne videre i historien som et laurbætre, men hennes status i linnéiske navnetradisjoner har knyttet henne til vår nordiske, svært giftige, tysbast. Hun hadde dessuten fortalt sin far at hun var fast bestemt på å forbli jomfru hele livet. I ren og hvit jomfruelig form finner du henne i alle fall et par steder der tranene hvert år lander på sin vei nord i Skandinavia og i en hage på Finnskogen.

Noen sammenheng mellom laurbærtreet og tysbast finner vi knapt i denne historien. Kanskje er det et lite snev av sammenheng gjennom artsnavnet laurbærtysbast *Daphne laureola*, ei busk der bladverket kan ha en viss likhet med laurbærblader, og kanskje i historien om den gamle navnebruken.

Adresse: Hanevoldveien 15, 3090 HOF,
E-post: roghalv@gmail.com

Villblomstenes dag

På Villblomstenes dag 2010 var det 12 turer i Telemark. Hele 275 personer så blomsterprakten rundt omkring i fylket denne dagen. Telemark Botaniske Forening har markert seg positivt med den store aktiviteten gjennom hele perioden. Den 19. juni i 2011 er det 10. gangen Villblomstenes dag arrangeres i Norge og Sverige. NBF oppmuntrer turledere til å markere at dagen feirer 10 år i Norge. Del gjerne de gode idéene med andre. Lykke til med arrangementet også i 2011.

May Berthelsen

Nabolagets ville vekster: RIPS ER TRÆR

Anders Often

Ripsbuskens stammer kan bli gamle og store, så planten fortjener med rette å bli kalt små trær. Og de deilige bærene med de store steinene er nesten som rubinene i det kongelige granateple. Å, så fin du er – du miskjente, og vanligste av alle bærbusker – men vrien nok å finbestemme.

Nøysom, lett å dyrke, står der og gir avling år etter år uten stell. Ikke nedliggende som solbær kan være, ikke plaget av meldugg som stikkelsbær kan være, ikke uregjerlig som hagebringebær kan være. Rips er bare snill og grei – og trofast, langlevet som et lite tre. Hele Norges bærbusk, fullstendig uten konkurranse som selve nasjonalbærbusken. Den kan dyrkes over alt der det bor folk, og den er viltvoksende i et enda større område, fra Lindesnes til Finnmark, fra den ytterste holme til 1340 m over havet, i Oppdal. Rips er tilstede, hele tiden, i skogen, i skrenten, på elvekanten, i flommarka, i rasmarka, langs åkeren, i skogbrynet – og i hagen.

Men rips har ikke solbærets status som C-vitaminkilde, og den kan ikke høstes maskinelt da bærene sitter for godt fast i klasen. Bærslaget dyrkes

derfor knapt for salg. Rips må man dyrke selv, for det er knapt mulig å finne forekomster for bømme og spann ute i skogen. Men til gjengjeld er den svært lett å dyrke. Den trenger ikke gjødsel, trenger knapt stell bortsett fra å hindre at busken gror ned av kratt og mjødurt. Men bærene må jo høstes – de springer ikke opp i bøtta

Kosestund med rips. Foto: Anders Often

og inn i fryseboksen av seg selv, så kanskje det er derfor folk har sluttet å elske sine ripsbusker. Bærplukking er det knapt andre enn gamle kjerringer og en og annen sta og gjenglemt gubbe som holder på med. Men selv liker jeg det – altså å plukke rips. Og bærslaget er helt sikkert mye sunnere enn solbærfolket og andre kostholdsfundamentalister vil ha det til. Jeg er helt sikker på at en dag vil vidunderstoffet **riphsin** oppdages, stoffet som er tusen ganger sunnere enn blåbærets antioksidanter eller fiskefettets omega-3 eller solbærets og multebærets C-vitaminer.

Ta for eksempel matskribent Erik Halvorsen i Bergens Tidende. Han har forstått det, han er begeistret for rips – og påpeker også ganske riktig at dette kjære bæret i motsetning til andre bær sjelden eller aldri kan kjøpes i butikken. Foruten diverse matoppskrifter, som ikke skal refereres her, har Halvorsen en fin liten biologisk betraktning [altså til matskribent å være]:

Ripsbusker er utrolig hardføre, og kommer du til en hvilken som helst gjengrodd villahage eller et fraflyttet småbruk så kan du være sikker på å finne en svær busk med ripsbær et eller annet sted i jungelen. Solbær svinner gjerne hen eller dør av alderdom; stikkelsbær vokser ikke hvis de vanskjøttes. Ripsen, derimot, overlever alt. Den fortsetter å vokse i det uendelige, og den gir alltid bær selv etter tiår uten gjødsel og beskjæring.

Bær på strå med rips i front. Foto: Anders Often

Så sant så sant, ripstrær svinner ikke hen. Den står der trofast år etter år og tilbyr sine vakre, gjennomskinnelige rubiner. Derfor denne lille ode til ripsens gode:

Obs! Vips! Vips!
Risp din rips i bollen
Vaniljesaus supplerer sollen
For dette – det er veldig bra for
knollen

Hvite og røde bær

Ute i skogen finner man noen ganger gule bringebær. På samme måte kan det også dukke opp rips uten rødt fargestoff – men dette er mye sjeldnere. I alle fall har jeg aldri

vært så heldig å støte på fargeløse rips. Men som dyrket mutant er det gammel tradisjon med hvite rips, klart mest i Sverige der man snakker om ”röda och vita vinbär”. Det var rips man brukte som hjemlig surrogat for rødfruktet og hvitfruktet drue. Jeg har selv ingen erfaring med å legge vin på rips, men vi har dyrket hvite rips i hagen mange år. Disse smaker like godt som de røde, og de gir et froskeeggaktig syltetøy – knapt vakkert, men godt og pirrende som avveksling til det røde.

Hvit rips på vakker brunlilla ripskvist.
Foto: Anders Often

Ripsens botaniske mangfold

Rips er rips tenker man, men slik er det slett ikke. Med ville og forvillede typer er det snakk om 5-6 snarlige taksa – buskens sursøte hevn over ignorantene! Både Lids

flora og Mossberg omtaler nemlig fjellrips, vanlig villrips, dunrips, hollandsk rips og hagerips, samt en hybrid mellom hagerips og villrips kalt slottsrips.

Går man et par utgaver av floraen tilbake i tid er alt dette regnet som ett takson – god gammel rips. Forvirrende? Absolutt! Men takk og pris for at noen har tatt seg bryet med å se litt nærmere på ripsbuskens variasjon for dermed blir det straks morsommere å finne planten, og forsøke å navnsatte kvisten man står med i hånda, som det forøvrig kan være vanskelig å få til et fint belegg av.

Det er knapt kromosomtallsvariasjon. Alt som er talt synes være $2n = 16$. Men fordi arten er vidt utbredt, trolig i ulike raser med ulik innvandringshistorie, og fordi den i tillegg har vært dyrket i lang tid er det mye finskala morfologisk variasjon. Men alt er utvilsomt rips i vid forstand, så det er helt greit at enkelte floraer behandler alt som et takson. Det kan man med god samvittighet fortsette med – hvis ripsens små hemmeligheter ikke fenger.

Den rare ripsblomsten

Alle vet at det sitter en visse svart tupp i spissen av hvert modne rips. Disse usle greiene er rester etter blomsten. Slekt *Ribes* er nemlig stort sett oversittende – altså at blomstens kronblad, begerblad og støvbærere via en forlenget blomsterbunn har ”krøpet” opp på toppen av fruktknuten; bæret dannes

altså under blomsten. Selve blomsten er symmetrisk, grønn – og etter mitt syn stusselig, aller mest de nesten bortreduserte kronbladene. Det er begerbladene som dominerer, og som man med godvilje kan si danner en blomst slik en blomst bør være; det er altså begerbladene som utgjør 99 % av den 5-8 mm store gulgrønne, flate ”krona”.

Men hvor er det blitt av kronbladene? Jo det som skulle ha vært kronblad er kun noen uanselige, bittesmå fliker som sitter der mellom de i denne sammenheng store, grønne, flotte og dominerende begerblad. Kronbladrestene er ynkelige, se side 258-259 i siste norske utgave av Mossbergs flora der disse tussesmå flikene er illustrert på en fin måte – så fremt man blir klar over forskjellen på støvknapper og kronblad; de ser til forveksling like ut.

Størrelsen på konnektivet (=feltet mellom hver støvknapphalvdel), størrelsen på støvknappene, og formen på de usle kronbladene varierer med arter og sorter; ikke morsomt, ikke morsomt, bare irriterende og pirkete – i alle fall inntil man er blitt beripset.

Først de to vanlige

Skal man likevel dele norsk rips i flere enheter er det best å begynne med de to enkleste taksa som også utgjør det aller meste av det man finner, nemlig fjellrips og vanlig villrips:

Fjellrips *R. spicatum* ssp. *lapponum*. Dette er rips som vokser

høyt til fjells og langt mot nord. Kanskje har denne formen vandret inn fra nordøst etter siste istid. Det er nær glatte bladundersider – kun litt hår på nervene. Bladene føles ganske tykke. Det er nesten tverr bladgrunn. Klasene er små og står ofte litt opp og ut. Det settes få og små bær som er breiere enn høye. De smaker utmerket, men jeg har aldri sett god nok fruktsetting på fjellrips til at man har blitt fristet til å plukke i bøtte, kun en liten munnfull en varm sommerdag i fjellet.

Vanlig villrips *R. spicatum* ssp. *spicatum*. Så er det lavlandstypen av villrips, altså den vanlige formen man finner i frodig skog. Det er større og mer hårete bladplate enn hos fjellrips, og grunt hjerteformet bladgrunn. Typiske individ av fjellrips og vanlig villrips er lette å holde fra hverandre, men det finnes områder hvor variasjonen flyter sammen så underart er opplagt riktig

Rips. Foto: Helene Camille Hennie Gede Tallaksen

kategori. Mellomformer er forsøkt navngitt som et eget takson *R. scandicum*, men dette er for ripsens mest skolerte finbestemmere.

Så dunrips

Så den tredje underarten av villrips, kalt *R. s. ssp. pubescens* – altså dunrips. Reidar Elven skriver i siste utgave av Lids flora at dette er ”ein svært distinkt plante som truleg utgjer ein særskild rase, men som ikkje er utgreidd, og utbreiinga er lite kjend”. Den er påvist noen få steder i strandkratt og skogkant i midtre og ytre Oslofjord, nærmere bestemt i Fredrikstad, Hvaler og Horten kommuner. Gode kjennetegn er blad som er tett dunhåret på undersiden og med tydelig avrundede lapper. Selv har jeg aldri hatt gleden av å se dette eksklusive takson – og meg bekjent er det heller ikke påvist i Telemark så her kan man slå til med nyfunn. Det er klart dunrips vokser i Porsgrunn, Bamble og Kragerø.

Tilslutt de to-tre vriene

Dette er hollandsk rips *R. x pallidum*, hagerips *R. rubrum* og slottsrips *R. x houghtonianum*. Først hollandsk rips. Man regner med at denne kultivaren er avlet frem etter kryssing av vanlig villrips og *R. petraeum* – den siste en vest- og mellomeuropeisk art som ikke vokser hos oss. Kultivaren har tett, kanthåra begerblad (Flott karakter!!), lange klaser med opp til 30 blomster. Midtfliken på bladet er lengre enn brei. Den vanligste sorten er ’Jonkheer van Tets’. I dyrkning

skiller den seg klart ut med de lange klasene, de opprette greiner, de store bærene og den tidlige modningen – etter mitt syn på alle måter en bedre sort å dyrke en den vanlige hageripssorten ’Rød Hollandsk’, i alle fall på det nedre Østlandet. Hollandsk rips er så vidt funnet forvillet, i Oslo, på Ås, i Bærum og i Arendal.

Ribes rubrum blomster med ganske tydelige små kronbladfliker mellom de store gulgrønne begerbladene. Foto: Anders Often

Så hagerips. Dette har i lang tid nærmest vært synonymt med kultivaren ’Rød Hollandsk’. Derfor er det litt forvirrende at *R. x pallidum* har fått det norske navnet hollandsk rips, svært likt kultivaren ’Rød Hollandsk’.

Rik ansetting av hvite rips. Foto: Anders Often

Men hva er så hagerips *R. rubrum*? I følge floraen er dette et vesteuropeisk takson (viltvoksende først og fremst i Frankrike og Nord-Italia) tatt inn som kulturplante for lenge siden. Hvordan kjenner man den så den igjen? Det enkleste er bladform. Det er som regel tydelig innbuktet bladgrunn, nærmest pent hjerteformet til forskjell fra flatere bladgrunn hos villrips og hollandsk rips.

Problemet er skille mot neste og siste takson, slottsrips, ofte navnsatt *R. x houghtonianum*, dannet som hybrid mellom nettopp hagerips *R. rubrum* og villrips *R. spicatum* ssp. *spicatum*. For å greie dette må man i noen grad tilbake til

støvknappmorfologi – slik dette er nevnt innledningsvis. For slottsrips, hagerips, villrips og hollandsk rips har litt forskjellige finmorfologi inne i blomsten, nærmere bestemt forskjeller i støvknappomriss og plassering av støvknapper i forhold til de små kronbladflikene. Dette er spissfindig. Forholdet er forsøkt illustrert i Mossbergs flora og i noen grad brukt i nøkkelen i Lids flora – men å si at man blir klok av beskrivelsene er å skjønne.

Klarhet får heller komme for de spesielt interesserte som deltar på kvartvektallskurset ”Konnektivvariasjon i *Grossulariaceae* med vekt på *Ribes*”; påmelding kultursekretæren i Skien, (r)Ibsenhuset.

ÅTTE BUKETTAR TIL NATURMANGFALDÅRET 2010

Nokre vegetasjonstypar i og ved ferskvatn i Telemark

Odd Vevle, Nistås, Bø

Innleiing

Desse åtte tabellane (les: bukettane) er bidrag til feiring av det internasjonale naturmangfald-året 2010. Bukettane er henta frå vatn og vassdrag i Telemark. I og ved vatn møtest plantar med pene blomster og dekorative strå. Mange har rare tilpassingar til livet der. Dei kan vera rotfaste eller frittflytande, med eller utan flyteblad, eller dei ragar opp or vatnet. Vatnet kan vera stilt eller strøymande, reint eller ureint, grunt eller djupt. Dei økologiske livsformene som desse tilpassingane viser kan vera emne for ein eigen artikkel.

Metode

Vegetasjonstypane er studerte med plantesosiologisk metode. Alle artane vart noterte innafor ei flate på nokre kvadratmeter. For kvar art er mengde oppgitt med tall, dekningsgrad frå 1 (lite) til 5 (meir enn 50 % av flata). Liknande analysar er stilte saman i tabell. I tabellane utgjer kvar kolonne ein lokalitet. Rekkjefølja av artane er ordna for å få fram dei som er karakteristiske (merka K) for vegetasjonstypen. Bukettane er klassifiserte til vegetasjonstypar (med norske og latinske namn) i det internasjonale plantesosiologiske systemet (meir om det nedanfor).

Raudlisteartar og habitatklassifisering

Plantar i og ved ferskvatn utgjer den nest største gruppa av trua og sjeldne arter i den norske raudlista, 55 av 255 arter (Viken og Bakken 2006). Kunnskap om raudlisteartane sine miljøkrav, og klassifisering av deira habitat er viktige hjelpemiddel i arbeid med vern og skjøtsel. Raudlisteartar kan best vernast og skjøttast når dei opptrer i vegetasjon som dei er karakteristiske for (Vevle 2003).

Professor Rolf Nordhagen tilrådde for over 70 år sia å bruka internasjonale plantesosiologiske omgrep for vegetasjonstypane:

”Dei omgrepa som mellom-europeiske forskarar brukar på forbund og ordnar byr på mange fordelar i vegetasjonsklassifisering. Grunnen er at då vert betegnelsar som Hei, Eng og Myr overflødige som generelle (internasjonale) omgrep. Hei, Eng og Myr er ofte uklare og vanskeleg definerbare namn” (Nordhagen 1936).

Nordhagen var da midt i livet og hadde lang erfaring med vegetasjonsforskning og naturvern.

Biologisk mangfald omfattar ikkje berre arter av planter og dyr, men også habitat-typar, her: vegetasjonstypar.

I internasjonalt naturvernarbeid (Natura 2000, innafor EU) vert plantesosiologi brukt som referansesystem, og med denne buketten av vegetasjonstypar deltar TBF i naturmangfald-året med internasjonale namn på typane.

Plantesosiologi

Plantesosiologi er læra om vegetasjonstypane, deira arts-samansetning, miljøforhold og utbreiing. Assosiasjon er grunn-eininga i det plantesosiologiske systemet. Den vert definert som:

”ei gruppe bestand som utgjer ein type plantesamfunn der bestemte arter opptrer, og som har ein karakteristisk utsjånad og som veks under einsarta miljøforhold”.

Systemet er hierarkisk med forbund, ordnar og klassar som dei overordna einingane. Ordnar og klassar vert her definerte annleis enn i systematikken. Typane på ulike nivå i hierarkiet vert definerte ved utsjånad og karakterartar.

Ein karakterart har sin største forekomst og beste utvikling i vedkommande type.

Namn på einingane vert laga av plantenamn, med bestemte endingar som viser nivået i systemet, respektive -etum, -ion, -etalia og for assosiasjon, forbund, orden og klasse (Weber m. fl. 2000).

I oversikten over klassane som vår ferskvassvegetasjon høyrer til, er rekkjefølgja slik at dei ustabile, artsfattige og konkurransesvake kjem før dei stabiliserte, artsrike og konkurransesterke osv. (Böttcher 1980, Vevle 1985, 1987, 2003). I denne vurderinga er livsformtypane viktige kjennetegn:

1. SAMFUNN I OG VED FERSKVATN

Samfunn/Livsformtype

1.1 Samfunn av andmat-typar, på/i vatn	Namn på klassen
<i>Lemnetea minoris</i>
1.2 Samfunn av frittflytande, nedsenka plantar	<i>Utricularietea</i>
1.3 Samfunn av kransalger,	<i>Charetea fragilis</i>
1.4 Samfunn av flyteblad- og nedsenka langskuddplantar	<i>Potametea pectinati</i>
1.5 Samfunn av rosettplantar, mest på grunt vatn	<i>Littorelletea</i>
1.6 Samfunn av dvergplantar, oversvømme, vekselfuktig	<i>Isoeto-Nanojuncetea</i>
1.7 Samfunn av nitrofile eitt-årige	<i>Bidentetea tripartiti</i>
1.8 Sumpplantasamfunn, med gras- og urteaktige	<i>Phragmiti-Magnocaricetea</i>

Tabell 1. Småblærerot-samfunn i Blærerot-forbundet *Utricularion intermedio-minoris*. Lokalitetar: 1-5: Neslandsvatn, myr Nord f. jernbanestasjon; 6: Bø, ved Uvdalstjønn; 7: Nome, Flåbygd, vest for Flomfjell

Nr	1	2	3	4	5	6	7
Areal dm ²	20	50	50	30	90	99	99
Antall arter	5	6	7	5	6	5	6
K & D Småblærerot-forbundet <i>Utricularion</i>							
gytjeblærerot <i>Utricularia intermedia</i>	2	2	1	3	2	.	2
småblærerot <i>Utricularia minor</i>	.	1	2	.	1	1	1
dikesoldogg <i>Drosera intermedia</i>	2	1	1	1	1	3	2
nøkkesiv <i>Juncus stygius</i>	1
Myrarter K Scheuchzerio-Caricetea							
kvitmyrak <i>Rhynchospora alba</i>	1	1	1	1	.	.	.
duskmyrull <i>Eriophorum angustifolium</i>	.	.	1	1	1	.	1
smalsoldogg <i>Drosera anglica</i>	.	1	.	.	2	.	.
Andre arter							
krypsiv <i>Juncus bulbosus terrestris</i>	1	1	1	2	1	1	.
horntormose <i>Sphagnum auriculatum</i>	1	.	1	.	.	.	1
Andre arter: 6: småtjønnaks <i>Potamogeton berchtoldii</i> , flotgras <i>Sparganium angustifolium</i> .							

Tabell 4. Tiggarsoleie- og Flikbrønsle-assosiasjon i Flikbrønsleforbundet *Bidention tripartitae*. Lokalitetar: 01-10: Skien, Børsesjø og Fjærekilen

Nr	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
Areal	1	,5	,5	1	1	1	1	1	1	1
Antall arter.	9	3	4	4	3	4	4	12	11	10
K ass.										
tiggarsoleie <i>Ranunculus scelerateus</i>	5	5	5	5	5	.	.	.	2	1
flikbrønsle <i>Bidens tripartita</i>	3	.	.	1	.	4	4	4	5	5
Andre i Flikbrønsleforbundet <i>Bidention</i>										
brunnkarse <i>Rorippa palustris</i>	3	2	1	2	3	5	5	.	2	1
vasspepar <i>Polygonum hydropiper</i>	1	1	1	.	.	.	1	.	1	.
vassreverumpe <i>Alopecurus aequalis</i>	1	1
Andre nitrofile eittårige										
balderbrå <i>Matricaria inodora</i>	1	1	.	1
hønsesgras <i>Persicaria maculosa</i>	1	1	1
amerikamjølke <i>Epilobium adenocaulon</i>	1	1	.
grønt hønsesgras <i>Persicaria tomentosum</i>	1
K Takrørklassen <i>Phragmiti-Magnocaricetea</i>										
myrmjølke <i>Epilobium palustre</i>	1	1	1	.
takrør <i>Phragmites australis</i>	1	.	1	1	.
myrrapp <i>Poa palustris</i>	1	1
vassgro <i>Alisma plantago-aquatica</i>	4	1	1
breidunkjevle <i>Typha latifolia</i>	.	.	.	1	1
mannasøtgras <i>Glyceria fluitans</i>	2	.	.
Andre arter										
vasslirekne <i>Persicaria amphibium</i>	1	1	.	.	.
småvasshår <i>Callitriche palustris</i>	1	.	.

Andre arter med ein forekomst: 01: vassarve *Stellaria media*, 06: kjempepiggnopp *Sparganium erectum*, 08: krypsiv *Juncus bulbosus terrestris*, nålsivaks *Eleocharis acicularis*, vier *Salix sp. juv.*, kvasstarr *Carex acuta*, paddesiv *Juncus bufonius*, krypkvein *Agrostis stolonifera*, 10: tunrapp *Poa annua*, tunarve *Polygonum aviculare*, tunbalderbrå *Chamomilla suaaveolens*.

Tabell 2. Samfunn i Tjønnaks-ordenen *Potametalia*. Lokalitetar: 1-2, 13: Sauherad, Nesherad, Evju; 3, 5-10, 12, og 21: Notodden, Skilrudtjern; 4: Skien Børsesjø, 11: Notodden, Heddalsvatn ved Tuven.

Nr.	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Areal	8	8	4	10	.	10	1	4	2	2	4	1	4	2	.	.	
Antall arter	5	4	6	3	5	3	3	3	2	5	7	6	5	4	5	3	3	3	3	2	
K ass. & Tjønnaks-orden <i>Potametalia</i>																					
kvitnøkkerose <i>Nymphaea alba</i>	5	1
gulnøkkerose <i>Nuphar luteum</i> -	2	1	5	5	5	5	5	5	2
storblærerot <i>Utricularia vulgaris</i>	3	2	4	.	2	.	1	.	.	.	1	.	1	2	1
vanl.tjønnaks <i>Potamogeton natans</i>	.	.	4	2	1	5	.	1	.	.	.	1	1
rusttjønnaks <i>P. alpinus</i>	5	5	5
småtjønnaks <i>P. berchtoldii</i>	1	1	1	.	.	1	1	1	3	4	3	5
buttjønnaks <i>P. obtusifolius</i>	.	.	2	.	3	1	1	4	3	5
K Takrør-klassen <i>Phragmiti-Magnocaricetea</i>																					
elvesnelle <i>Equisetum fluviatile</i>	1	1	.	.	.	1	1	1	1	1	1	.	.	.	1	1	1
hesterumpe <i>Hippuris vulgaris</i>	1	1
flaskestarr <i>Carex rostrata</i>	1	1
K Tjønngras-klassen <i>Littorelletea</i>																					
nålsivaks <i>Eleocharis acicularis</i>	1	1	.	1
krypsiv <i>Juncus bulbosus fluitans</i>	1	.	1
flotgras <i>Sparganium angustifolium</i>	1	1
Andre arter																					
andmat <i>Lemna minor</i>	.	.	1	1	.	1	.	.	.	1	.	.	.	1
mjukkransalge <i>Nitella flexilis</i> &sp	.	.	1	.	1
Andre arter med ein forekomst 09: myrkongle <i>Calla palustris</i> ; 11: vassgro <i>Alisma plantago-aquatica</i> ; 13: mjuksivaks <i>Eleocharis mamillatus</i> , mannasøtgras <i>Glyceria fluitans</i> , 17: klovasshår <i>Callitriche hamulata</i> .																					

Tabell 5. Elvesnelle-assosiasjon *Equisetetum fluviatile*.

Lokalitetar: Notodden, Skilrudtjern og Heddalsvatn ved Tuven, Skien, Fjærekilen og Seljord, Seljordvatn ved Skarkevju.

Nr	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
Areal sq.m.	4	10	10	10	8	-	.	8	4	4
Antall arter	3	2	2	2	3	2	6	5	3	3
K ass.										
elvesnelle <i>Equisetetum fluviatile</i>	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Andre I Takrørklassen <i>Phragmiti-Magnocaricetea</i>										
flaskestarr <i>Carex rostrata</i>	1	1	.	2	.	.	1	.	.	.
vasshøymol <i>Rumex aquaticus</i>	1
myrkongle <i>Calla palustris</i>	1
kvasstarr <i>Carex acuta</i>	1	.	.	.
gulldusk <i>Lysimachia thyrsiflora</i>	1	.	.
mannasøtgras <i>Glyceria fluitans</i>	1	.	.
K Tjønnaks-klassen <i>Potametea</i>										
rusttjønnaks <i>Potamogeton alpinus</i>	.	.	1
småttjønnaks <i>Potamogeton berchtoldi</i>	3
Andre arter										
flotgras <i>Sparganium angustifolium</i>	1	1
horntorvmose <i>Sphagnum auriculatum</i>	1	1
grastjønmmose <i>Calliergon cordifolium</i>	1	1	.	.
Andre arter med ein forekomst: 5: andmat <i>Lemna minor</i> ; 7: myrhatt <i>Potentilla palustris</i> , vassklomose <i>Drepanocladus fluitans</i> , 8: klourt <i>Lycopus europaeus</i> .										

Tabell 6. Takrør-samfunn i Takrør-forbundet *Phragmition*.

Lokalitetar: 1-9: Skien Børsesjø.

Nr	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Antall arter	5	6	3	4	4	5	4	6	5
K ass.									
takrøyr <i>Phragmites australis</i>	5	5	5	5	5	5	5	5	4
K Takrør-klassen <i>Phragmiti-Magnocaricetea</i>									
selsnepe <i>Cicuta virosa</i>	4	3	1	1	.	1	2	2	2
sjøsivaks <i>Scirpus lacustris</i>	2	2
myrhatt <i>Potentilla palustre</i>	1	1	1	.	.
sennegrass <i>Carex vesicaria</i>	.	1	.	.	1	.	.	1	.
myrmaure <i>Galium palustre</i>	.	.	1	1	.	2	.	.	.
myrrapp <i>Poa palustris</i>	.	.	.	1	1	1	.	.	.
breidunkjevle <i>Typha latifolia</i>	1	1	2
flaskestarr <i>Carex rostrata</i>	.	2	1
myrmjølke <i>Epilobium palustre</i>	1	.	.	.
Andre									
vasspepar <i>Persicaria hydropiper</i>	1	1
Andre med ein forekomst: 1: andmat <i>Lemna minor</i> , 5: mjølkerot <i>Peucedanum palustre</i> , 8: hesterumpe <i>Hippuris vulgaris</i> .									

Tabell 7. Breidunkjevle-assosiasjon i Takrør-forbundet *Phragmition*. Lokalitetar: :1-5: Skien, Børsesjø.

Nr	1	2	3	4	5
Areal	4	4	4	2	.
Antall arter	4	5	4	5	3
K ass.					
breidunkjevle <i>Typha latifolia</i>	5	4	5	5	5
Andre i Takrør-klassen					
selsnepe <i>Cicuta virosa</i>	.	.	1	1	1
flaskestarr <i>Carex rostrata</i>	1	1	.	1	.
takrør <i>Phragmites australis</i>	1	.	.	.	1
kjempepiggnopp <i>Sparganium erectum</i>	1	1	.	.	.
elvesnelle <i>Equisetum fluviatile</i>	.	.	1	1	.
hesterumpe <i>Hippuris vulgaris</i>	.	1	.	.	.
Andre arter					
andmat <i>Lemna minor</i>	.	.	1	1	.

Tabell 8. Myrkongleassosiasjonen *Callaetum palustris*, i Storstarr-forbundet *Magnocaricion*. Lokalitetar: 01-07: Notodden Skilrudtjern og andre kroksjøar i Heddal.

Nr	01	02	03	04	05	06	07
Areal	4	4	8	2	4	2	5
Antal arter	4	4	4	3	4	3	3
K ass.							
myrkongle <i>Calla palustris</i>	5	5	5	4	5	5	5
Andre i Takrør-klassen							
flaskestarr <i>Carex rostrata</i>	.	.	1	1	1	1	1
sennegrass <i>Carex vesicaria</i>	1	.	.	.	1	.	.
elvesnelle <i>Equisetum fluviatile</i>	.	2
kvasstarr <i>Carex acuta</i>	.	1
gulldusk <i>Lysimachia thyrsiflora</i>	1
Andre arter							
andmat <i>Lemna minor</i>	3	2	2	1	1	1	1

Andre arter med ein forekomst: 3: vassrørkvein *Calamagrostis canescens*, 4: brønnskarse *Rorippa palustris*, 7: buttjønnaks *Potamogeton obtusifolius*.

Om bukettane

Dei valde bukettane representerer Småblærerot-klassen *Utricularietea*, Tjønnaks- *Potametea*, Tjønngas- *Littorelletea*, Flikbrønsle- *Bidentetea* og Takrør-storstarr-klassen *Phragmiti-Magnocaricetea*.

”Underkjente i Norge”

Småblærerotsamfunna i forbundet *Utricularion intermedio-minoris*, klasse *Utricularietea*, i tabell 1 er karakteriserte av nedsenka, frittflytande desimeterlange skudd av blærerotartar. Karakterar er også nokre rosettplanter som fører ustabil tilvære på gjørme og grunt vatn. Slike samfunn er i Norge underkjent og ”gjømt bort” som lausbotn-myrvegetasjon, men er ellers kjent som eigen gruppe.

”Farlege badeplassar”

Lange stenglar og lange bladskaft på nøkkerose i Tjønnaks-ordenen, klasse *Potametea* sine vassplantesamfunn er farlege for badegjester, men bever og elg beitar på dei næringsrike rotstenglane.

Tabell 2 viser flytebladsamfunn i *Potametea*: Kvit-nøkkerose-assosiasjon (kolonne 1), Gulnøkkerose-ass. (3-9), Vanleg-tjønnaks-samfunn (10); og tre nedsenka tjønnaks-samfunn (11-13, 14-17 og 18-21). Slike samfunn kan veksa djupare enn neste gruppe.

”Sterkt verneverdige i Europa”

Den tredje bukettan viser ”pusleplanter” i Tjønngas-klassen *Littorelletea*. Gruppen er karakterisert

av rotfaste rosettplantar som er mest vanlege i klart vatn, frå grunt til nokre meter djup, dersom dei ikkje vert skugga ut av nøkkeroser og tjønnaks. I internasjonalt naturvern har land i nord-vest-Europa eit særleg ansvar for slike samfunn.

Generelt er dei truga av eutrofiering. Botnegras finst i Tyskland berre som frimerkemotiv over utrydda planter. Rosettplantane kan danna vintergrøne ”plenar” under vatn. Dei byr på føde for bever, svaner og dykkande fugl. Tabellen beskriv fleire assosiasjonar i Botnegras-brasmegras-forbundet *Lobelio-Isoetion*.

”Mange sommarblomster”

Pene blomster i tillegg til sverdliljer og høge strå kan ein finna der driftmateriale og frø vert lagt opp på stranda eller innimellom andre plantar. Tiggarsoleie- og Flikbrønsle-assosiasjonen høyrer til Flikbrønsle-forbundet *Bidention*, tabell 4, som er karakterisert av eitt-årige, nitrogenkrevande arter. Samfunna er konkurransesvake, og vert nyetablerte kvart år, på ulike stader alt etter kvar driftmaterialet vert lagt.

”Mest vanleg i Telemark”

Elvesnella med sin geometriske vekst, svarte tannkransar og rake stenglar dannar sumpvegetasjon langs rolege elvestrekningar og i beskytta bukter. Elvesnelle-assosiasjonen, tabell 5, veks djupare enn Storstarr-forbundet sine samfunn og er ført til Takrør-forbundet *Phragmition* i Takrør-storstarr-klassen.

”*Dei høgaste stråa*”

Takrør-assosiasjonen *Phragmitetum* som utgjer rørsogor av ”siv” som kransar mange innsjøar, tabell 6. Den utgjer biotop for rikt dyreliv: Fisk går inn på grunna; rørsangar, sivsangar og sivspurv kan byggja reir mellom stråa. Dei høge stråa har luftingsvev ned til røtene der visse vannlevande biller kan bita hol og få luft i staden for å ta symjeteuren opp til overflata.

”*Dei dekorative stråa*”

I Breidunkjevle-assosiasjonen *Typhaetum latifolii*, *Phragmition* i Takrør-storstarr-klassen, tabell 7 finst mengder av høge strå til tørre dekorasjonar. Stengel og bladslirer har tjukke svampvev. Gisle Grimeland på Notodden bygde ”siv”-båt av nokre tusen stenglar og

segla over Heddalsvatn. Samfunnet krev mykje næring og tåler sterk forureining.

”*Den mest forureiningstålande*”

Myrkongle har skinande kvite hjarteforma støtteblad omkring ”kongle” med gulgrøne blomster. Fruktenene modnast til intenst raude bær. Vakre blomster- og frukt-standar står i grell kontrast til skitlukt av kloakk og hydrogensulfid der den er å finna. Samfunnet krev mykje næring (fosfor og nitrogen) og kan opptre ved utslepp av dårleg reinsa septikslam og andre næringsrike laguner. Myrkongle-assosiasjonen *Callaetum palustris*, *Magnocaricion* i Takrør-storstarr-klassen, i tabell 8 er kanskje det mest forureiningstålande samfunnet.

Litteratur

- Böttcher, H. 1980. Die soziologische Progression als Anordnungsprinzip der Gesellschaften im pflanzen-soziologischen System. - *Phytocoenologia* 7: 8-20.
- Direktoratet for naturforvaltning 1999. Nasjonal rødliste for truede arter i Norge 1998. Norwegian Red List 1998. DN-rapport 1999-3, Trondheim, 162 pp
- European Commission 1999. Natura 2000. Interpretation Manual of European Union Habitats. - European Commission, Directorate General Environment, Eur 15/2, 119 pp.
- Nordhagen, R. 1936. Versuch einer neuen Einteilung der subalpinen-alpinen Vegetation Norwegens. - Bergens Museums Årb. Naturv. R. 7, Bergen, 88 pp.
- Vevle, O. 1985. Norwegian Vegetation types. Mapping Codes according to sociological progression. - Telemark distriktshøgskole Skrifter 105: 1-39, Bø i Telemark.
- Vevle, O. 2003. Phytocoenotic Habitat Classification in Red Lists, Nordhagen's recommendation and Ellenberg's socio-ecological values. - *Bot. Journal, St. Petersburg* 88: 118-124.
- Vevle, O. 1987. Norske vegetasjonstypar 4. utg. - Bø, 116 s., 20 pl.
- Viken, Å. og Bakken, T. (red.) 2006. Norsk Rødliste 2006 - 2006 Norwegian Red List. Artsdatabanken, 416.
- Weber, H. E., Moravec, J. & Theurillat, J.-P. 2000. International Code of Phytosociological Nomenclature. 3rd edition. - *J. Veg. Sci.* 11:739-768.

Avslutning

Bukettane representerer biotopar som varierer frå næringsrikt klårvatn til nokså forureina sumpområde; frå djupt til grunt vatn. Det trengs høge støvlar, stangsil og vannkikkert for å sjå dei i naturen. Å verna slik variasjon føreset at det finst formålstenlege omgrep for habitattypar. Plantesosiologien gir nemningar som skaper innsyn i og kan formidla forståing av samanhengar mellom organismar og omjevande miljø.

Til minne om Torbjørn Skifjeld

I sommer gikk også Torbjørn Skifjeld bort etter lang tids sykdom. Han har lenge i perioder strevd med helsa, men kom seg igjen hver gang, noe som sikkert skyldtes han mangeårige friluftsliv og hans positive holdning. Men nå var det dessverre stopp. Det blir som så mange ganger før et sorgfullt vemod som fyller oss når beskjeden kommer. Samtidig vekker budskapet opp mange varme og gode minner om en glad og herlig person som ruvet i vennekretsen og som satte så stor pris på familien, Oddveig og dattera Tone.

Torbjørn var kunnskapsrik og vennlig, interessert og forklarende. Han hadde en flott evne til å få mennesker med naturgleden i seg til å føle seg vel i hans selskap. Han var hyggelig å være sammen med i alle sammenhenger og lot deg ikke gå aleine. Han prata med deg og gjorde sitt til at du kunne føle deg trygg i TBF, og at du kom igjen.

Det er blitt sagt om Torbjørn: ”Torbjørn Skifjeld, ja. Det er han som alltid har barnåler i håret.”, en hedersbetegnelse på en virkelig friluftsmann. Han var også blant de første ”koryfeene” i Telemark Botaniske Forening og møtte selvfølgelig opp den aprildagen i 1980 da en ganske stor flokk av naturglade mennesker kom sammen for å stifte Telemark Botaniske Forening. Sant å si vil vi gjerne tro at vi minnes at Torbjørn blusset i kinna av forventning som så mange av oss denne dagen. Snart skulle vi bli mange, og Torbjørn var av dem som gjorde sitt til at folk kom tilbake til ”botanikkforeningen” som var hans navn på TBF. Vi kom til å elske det navnet, fordi det på et vis var så lite faglig belasta.

Det kan fortelles mye om Torbjørn. Han hadde en fantastisk detaljert lokalkunnskap om Telemark, der alt fra Grenland til Hardangervidda var hans ”friluftshjemsted”. Han var et ”sansende” menneske, observerte og samlet informasjon og bygde opp stor og mangfoldig kunnskap som han så gjerne delte med andre. Det fortelles en historie der han satt i et lag/forening og så bilder fra Hardangervidda rulle over lerretet. Et bilde med en kar som lå ved en bekk og drakk vann, ba han om å se en gang til. Så kom spørsmålet: ”Er ikke det bildet tatt ved..?” Og så kom navnet på stedet. Torbjørn hadde rett. Han hadde kjent igjen steinene der mannen lå og drakk vann! Han kom også til å være en av de virkelig sterke drivkreftene i turistforeningen i Telemark. Også her kom kunnskapen hans om Telemark med Luksefell, Sauheradjella og Hardangervidda, ja, om norsk natur i sin alminnelighet til sin fulle rett.

På TBFs første helgetur med overnatting til Kalhovd sist i juli 1981 var Torbjørn og Oddveig, som de friluftsmenneskene de var,

nærmest selvsagte turledere der ”friluftspuddelen” deres Trulte også var med.

Ellen, fruen til en av oss, minnes at det var 19 grader i Kalhovdfjorden det året, enda varmere i diverse tjern innover vidda, og badelivet var yrende. Men mest husker hun tilbake på et ektepar med så imponerende detaljkunnskap om hele Kalhovdområdet at det vitnet om at her hadde de to vandret mange ganger.

Thorbjørns store interesse innen botanikken var orkidéene. Han fant igjen de gamle lokalitetene av flueblom *Ophrys insectifera* i Borgeåsen ved Porsgrunn. Dette var lokaliteter fra Dyrings dager (*Flora grenmarenensis* 1911) og de ble funnet igjen i det som var Torbjørns rike nærområder. Han var også den som fant søstermarihand *Dactylorhiza sambucina* i Luksefjell, nord for Økteren. Stor oppstandelse og glede over at fylkesblomsten fikk nye lokaliteter i Skien.

Vi tror hans store ergrelse var at han ikke kunne finne igjen den røde skogfrua *Cephalanthera rubra* i det samme nærområdet. Det var to mulige årsaker mente han: at apoteker Vauvert, som hadde funnet flere eksemplarer, i gammel tradisjon ”hadde samlet det som var at samle” eller at han selv var ”en dårlig tyttebærplukker”. Torbjørn var nemlig rød-grønn fargeblind, så en rød skogfrue var ikke lett å se for han.

Fra ukesturen til Dovre i 1984 er det mange gode minner, og flere av dem er på en spesiell måte knytta til minnet om Torbjørn. Vi tror

at et av hans største øyeblikk var turen inn mot Bjørndalseter på ”baksida” av Knutshø via Einunndalen.

Vi hadde fått oppgitt en gammel lokalitet for svartkurle *Nigritella nigra* et stykke før Bjørndalssetra. Da vi ved stien etter mange timers vandring gjennom en fantastisk flora kunne telle opp 44 eksemplarer av denne flotte orkidéen, ble Torbjørn stille.

På samme turen skulle vi, etter anvisning fra Simen Bretten på Kongsvoll og med beskjed om å fare varsomt fram, leite opp fjellkurlene *Chamorchis alpina* i sandfallet oppe ved Sprenbekken. De fleste av oss la i vei på en bratt klatretur opp lia med vakkert utsyn mot vest. Torbjørn var bortlovet som sjåfør for en bil som skulle til Oppdal. Han spøkte det bort, men han ville nok ha blitt med oss. Vi boltret oss iblant flere hundre fjellkurler, og vi gruet oss litt til å fortelle Torbjørn om den gedigne opplevelsen. Da vi kom ned til hovedveien igjen, kom Torbjørn med følge akkurat fra Oppdal og stoppet for å få referat. Kanskje forsøkte vi å være litt skånsomme i våre utlegninger, kanskje ikke. Så sukket han litt, så mot grusen i veikanten og brast i latter: ”Var det denne dere klatra helt opp i lia for å se?” Foran oss sto den største tua av fjellkurle vi til denne dagen har skuert, med de største fjellkurlene vi har sett. Vi tenker med takknemlighet tilbake på at nettopp Torbjørn fikk se den.

Han var et ”villorkidémenneske” hele sitt liv og fikk se mange av dem vi har hos oss. Selv fant han fram til mange nye lokaliteter av orkidéer, for eksempel marisko *Cypripedium calceolus* på kalken nord for Skien, og gode venner han stolte på, ble innviet i hemmelighetene. Det var en ære å bli vist slik fortrolighet av en mann som vokter sine orkidéer med hard hånd. Han var varsom med hva han slapp løs på markedet av opplysninger.

Torbjørn var som nevnt en friluftsmann, og turistforeningen og TBF sto hans hjerte nær. Han var med i ledelsen i STT, seinere TTF, og som den omgjengelige karen han var, samlet han seg mange gode venner hvor han enn deltok. Det var derfor lett å bli glad i mennesket Torbjørn. Han var ”det gode mennesket fra Borgeåsen”, en hedersbetegnelse han fullt ut fortjener.

Torbjørn var kompromissløs overfor naturvandalen, de som altfor lett glemte verdien av vern i jakten på troféer. Da er det godt at det finnes slike personer som Torbjørn i sin midte for å holde styr på samlerne og plukkerne. Det er vondt å måtte miste dem så alt for tidlig.

Vi tror at de gode minnene etter ham vil komme til å leve hos alle dem som kjente han så lenge ”botanikkforeningen” fortsetter å være et vennested av den gamle og gode sorten der omsorg og vennskap teller langt mer enn faglighet.

Roger Halvorsen og
Jan Erik Tangen

DRØMMEN OM LAPPROSE – FJELLETS VILLE RHODODENDRON

Tekst: Åse Halvorsen

Foto: Magne Langerød

Vi hadde vært der fire ganger før. Første gang var i 1991 på botanisk sommerekursjon til Bøverdalen med Telemark Botaniske Forening. Vi gikk langs riksveien ved Bøvertunvannet fra Bøvertun hvor vi bodde og til enden av vannet der elva Bøvra renner ut.

På reinroserabbene ned mot elva ble vi vist plassen hvor lapprosa *Rhododendron lapponicum* vokste. Det var midt i juli og bare blader og rester av visne blomster var å se. Vi tenkte vel den gangen at her må vi komme tilbake for å se den i blomst. Det skulle gå 19 år før det ønsket gikk i oppfyllelse.

Det gikk riktignok bare ett år før vi var der igjen. Magne og jeg lå på Hydros feriested på Beitostølen. Vi bestemte oss en dag for å kjøre en tur opp til Lom. Kanskje juni var rett tidspunkt, men Sankt Hans var for sent til å få se blomstring. I hvert fall det året.

I floraen står det om lapprose at det er en liten dvergbusk som vokser i matter, rikt forgreinet med knudrete greiner. Bladene er 2-årige, læraktige og aromatiske med små groper. Under har de brune skjell. Blomsterstanden har 2 - 6

rødfiolette blomster på kjertelhårete skaft. Krona ca. 2 cm bred med svak lukt, 5 - 8 støvbærere og griffelen er lang og bøyd. Blomstrer rett etter snøsmelting om våren.

Så gikk årene, og i 2004 la TBF en ny ukesekursjon til Bøverdalen. Denne gang bodde vi på Raubergstulen på veien opp mot Juvasshytta. Vi hadde en flott uke i fjellet, men første uka i august var jo ikke tida for å se etter lapprose. Drømmen ble vel likevel vakt til live igjen.

Året etter var 17. mai i forbindelse med pinsa, og vi dro av gårde fulle av forhåpninger om at nå var vi tidlig nok ute. Denne gangen var Bjørn Erik Halvorsen og Kjell Thowsen med. Vi bodde på Jotunheimen fjellstue, og selv om vi var trøtte etter kjøreturen fra Skien, var vi likevel så spente at vi dro bort til lokaliteten allerede første kvelden.

Men det var for tidlig! De forblåste fjellknausene var snøfrie, og vi kunne så vidt se noen knopper. Men det var alt. Om natta kom ca. 15 cm snø, så vi snakka med innehaveren på fjellstua og forklarte situasjonen. Han forstod godt at vi ville dra hjem tidligere enn vi hadde planlagt.

Laprose *Rhododendron lapponicum*

Så gikk det noen år til, og vi er i 2010. Tidlig i vår ble det snakk om å dra til Sverige for å se på norne *Calypso bulbosa*. Denne lille nydelige orkidéen som ikke finnes i Norge. Den skulle vokse i nærheten av Ånge. Det gjorde den, og vi fikk se mange flotte eksemplarer. En stor opplevelse.

Hjemturen la Magne og jeg gjennom Norge. Vi kjørte over grensa ved Vauldalen og overnattet på samme sted som TBF hadde sommerekursjon i 2001. Det var det samme hyggelige vertskapet. Vi skulle hilse til alle som var med den gangen.

Fra Røros kjørte vi til Lom og videre opp dalen til lapprose-lokaliteten. Og der stod den i full blomst. Liten og vakker. Og så mange det var! Hele fjellrabben lyste i lilla og mot den brusende elva nedenfor var det et uforglemmelig syn. Mange bilder og mye video ble tatt.

Det ble en lang kafferast før flere bilder ble tatt. Så endelig den 6. juni 2010 gikk drømmen om å en gang få se lapprose i blomst i oppfyllelse. Og den var verdt å vente på!

Lapprose er ikke rødlista. Den har to adskilte utbredelsesområder i Norge, ett i sør sentrert om

Laprose *Rhododendron lapponicum* ved elva Bøvra i Lom

Jotunheimen, og ett i nord, fra Rana til Porsanger. Den mangler både på Dovre og i Trollheimen. Arten er sjelden i Sør-Norge med et 20-talls lokaliteter i Lom, Vågå, Lesja og Rauma, de fleste relativt utilgjengelige.

Forekomsten langs elva mellom Bøvertunvannet og Bøvertjønnin i

Lom er ualminnelig lett tilgjengelig like ved riksvei 55. Det eksakte voksestedet er derfor lenge holdt hemmelig.

Vi får håpe at denne lokaliteten blir bevart og at mange i framtiden får lov å oppleve det vi gjorde denne fine sommerdagen i Jotunheimen.

Kildehenvisning:

”Botaniske registreringer og vurderinger i Høyrokampen-området”.

Rapporten ligger på nettet og gir en rikholdig beskrivelse av den sjeldne fjellfloraen og naturtypene i dette området. Forekomsten er lagt inn på Artsobservasjoner.no

BOTANISKE SOMMERMINNER LANGS VEIER OG STIER

Gisle Grimeland

Når Kristine Bonnevie reiste med sine studenter på botaniske feltkurs, startet botaniseringen allerede på bussen med å observere veikantfloraen. Det var ikke så rart, for veikantfloraen har alltid vært artsrik og forteller om plantesamfunn og utbredelse av en rekke blomsterplanter. Dette fikk jeg god anledning til å bekrefte sommeren 2010.

Det startet med et lite opphold på Klækken i begynnelsen av juli. Der fikk jeg gleden av å lede en gruppe barn og unge på utflukter fra Nordmarka til Haugsbygd. Det går en gammel tømmervei fra Nordmarkskapellet til Bølgen med skiftende terreng i granskog og furuskog, langs en kvennbekk og til sist gjennom et område med en mangfoldig blomsterflora. Her kom vi over frodige høgstaudesamfunn med turt, rød jonsokblom og mengder av tyrihjel. Etter hvert passerte vi en liten eng med stort innslag av ballblom *Trollius europeus*. Dette er en iøynefallende veikantblomst mange steder på Hadeland, særlig langs pilgrimsleden mellom søsterkirkene på Granavollen og Jevnaker kirke. Heldigvis er fortsatt ballblom alminnelig i villenger og beitemarker på Østlandet, men du må til Troms for å finne den i større

populasjoner. Derfor er den med rette blitt valgt til fylkesblomst for Troms.

Ballblom *Trollius europeus*
Foto: Norman Hagen

Vel fremme ved Bølgen, fikk vi litt ventetid og slappet av i nærheten av hovedveien fra Norderhov til Jevnaker der utsikten mot Tyrifjorden og Norefjell er på sitt vakreste. I ettermiddagssola lyste veikantene gult av gåseblom og gulmaure. Gulmaure *Galium verum*, er en hyggelig kjenning fra den varmekjære kystfloraen, men klarer seg bra også i innlandet.

Plutselig oppdager jeg en blåblomstret leppeblomst med stive linjeforma blad utstyrt med to mindre, også linjeforma akselblad. Dette var mitt første møte med dragehode *Dracocephalum ruyschiana*. Jeg tilstår gjerne at det ble et beveget møte. Noen kneler for høyere makter – jeg kneler gjerne i møte med en sjelden plante.

På rødlista er dragehode oppført som sårbar og en av de artene som krever beskyttelse. Nå viser det seg at en liten blåskimlet glansbille, dragehodeglansbille *Meligethis norvegicus*, er endemisk knyttet til dragehode. Denne billen er dessuten i sterk tilbakegang i Europa. Dermed har Norge et spesielt ansvar i å verne dragehode. Det er altså med god grunn at miljøvernmyndighetene i Norge har utpekt dragehode som en av de artene som gis spesiell oppmerksomhet i biomangfoldåret 2010.

Vår lille trøndelagsreise

Sommeren går videre, og august innledes med en femdagers tur til Nord-Trøndelag med overnatting på Røros. Vi velger å kjøre nordover gjennom Gudbrandsdalen til Ringebu og derfra over til Folldalen og Atna, før vi svinger nordover Østerdalen. Idet vi passerer Øyer, kommer jeg til å tenke på at skogranke *Clematis sibirica*, har sitt eneste norske voksested i liene i Øyer og Ringebu. Jeg husker også klatring i ur og kratt før jeg endelig oppdaget den i full blomstring i en bergkløft med gråor og hegg. Den trues av mennesker. Noen graver den opp og planter den

Skogranke *Clematis sibirica*
Foto: Kristin Vigander

i hagene sine. For øvrig er den også truet av statlig støttet flatehogst.

På veien over fra Ringebu, over Venabygdsfjellet, til Folldalen passerer vi Solbergplassen. Det var her Harald Solberg festet Rondeslottet til det kjente maleriet Vinternatt i Rondane. Jeg undrer meg også på hvor han kan ha vært da han malte sitt prestekrageteppet med tusenvis av enkeltplanter.

I slutten av juli tikket det inn en bildemelding på mobiltelefon. Det var fra en tidligere student, Halvor Sem, som ferierte i Os i Østerdalen. Han hadde tatt bilde av en sjelden orkidé og lurte på om jeg kjente den. Bildet viste svartkurle *Nigritella nigra*, som jeg bare husket fra omtale

Svartkurle *Nigritella nigra*
Foto: Kristin Vigander

av min botanikk lærer, professor Olav Gjærevoll. Jeg visste at den skulle finnes i Rørostraktene og tenkte at nå hadde jeg en god anledning til å spore den opp. Heldigvis kontaktet jeg Kristin Vigander som fortalte om Sølendet naturreservat i nærheten av Røros, nærmere bestemt noen km nord for Brekken. Der vokser den på gamle slåtteeenger sammen med flere andre orkideer. ”Men”, sier Kristin – ”når du er på de kanter, bør du også få med deg sibirstjerne ved Aursunden”. Opplysningen pirret meg, men ettersom dette var en familietur, måtte jeg begrense botaniseringen. Derfor ville jeg prioritere svartkurle på vei nordover og sibirstjerne på tilbaketuren.

Det var lett å finne Sølendet.

Vi kjørte nordover til Glåmos og svingte av veien mot Brekken. Langs veien mot Glåmos vokste det rødkløver og ryllik og mye harerug, og på en strekning dukket det opp betydelige forekomster av brudespore *Gymnadenia conopsea*. Det er ved slike anledninger jeg blir en fare i trafikken fordi jeg bråstopper på impuls. Første gang det skjedde var på vei gjennom Alpene.

Brudespore *Gymnadenia conopsea*
Foto: Gisle Grimeland

Langs den bratte slyngete veien over et av passene til Italia, vokste rød skogfrue *Cephalanthera rubra* i store mengder. Jeg hadde snubla over denne sjeldne orkidéen bare en gang før, nemlig i Ullebergåsen ved Kongsberg. Gjensynet i Alpene ble en sterk opplevelse. Senere har jeg reist en del rundt på Øland og opplevd johannesnøkler, hvit skogfrue, myrflangre og flueblom, og ikke

minst sikori, som veikantblomster. Men også i Norge er det artig å se etter veikantblomster, enten det er geitrams, hundekjeks eller lupin. De to siste er jeg lite begeistret over, men alltid blir jeg slått av at det som vokser i veikanten har en spennende botanisk historie å berette.

Men tilbake til brudespore. Navnet *Gymnadenia* omfattet i sin tid også den hvitblomstrede hvitkurle *Leuchorchis albida* og det var nok denne orkidéen Sigrid Undset hadde i tankene da hun skrev sin bok *Gymnadenia*. Et sitat fra boken forteller om et forsøk på å så *Gymnadenia*:

*I hagen sår hun (Julia)
"gymnadenia", vakre, vel-
luktende fjell-orkideer med
lange, tynne blader og små hvite
blomster i en spore på toppen.
Moren er henrykt når elleve av
de tjue plantene blomstrer.*

Det er lite sannsynlig at Julie i boken virkelig sår frø, men heller planter ut knoller. I så fall er 11 spirende knoller av 20 et heller dårlig resultat.

Sølandet naturreservat er godt merket og turstiene fra parkeringsplassen passerer de rikeste orkidé-lokalitetene. Ettersom vi har begrenset tid, velger vi en kort sti fram til Nerlaua. Det er forøvrig flere lauer (høyløer) og buer, noe som forteller at dette er gammel slåttemark. Høyet ble lagret i lauer inntil det kunne fraktes hjem på vinterføre. Buene må ha blitt brukt

til hvile og eventuelt overnatting. I nærheten av laua er det en fin blomstereng, så her er det bare å starte søket etter svartkurle *Nigritella niger*.

Å oppdage en liten orkidé i det høye gresset og blant alle engblomstene er lettere sagt enn gjort. Så oppdager jeg små stier i enga og vet av erfaring fra slåtteengene på Øland at slike stier som regel leder frem til noe mer spennende enn et sted der mennene går for å late vannet. Ganske riktig. Etter 20 meter er det tydelige knelemerker i gresset. Der står den! Jeg kneler i de dype merker etter andres knær og opplever en kort botanisk andaktsstund. Videre på stien er der flere knelemerker og flere individer av svartkurle, skogmarihand og brudespore.

Tilbake til Nerlaua treffer vi noen svenske naturelskere som spør: Har ni sett brunkulla?! ”Se etter knelemerker i gresset” var vår enkle beskjed.

Riksvei 705 over Rørosvidda til Tydalen og videre til Selbu byr på store naturopplevelser. Det er god vei og forbausende lite trafikk. Med utsikt over Tydalsfjella og Sylene kommer tankene på gli. Det var her General Armfeldt en beinkald januarvinter i 1719 trakk seg tilbake fra sitt mislykkede angrep på Trondheim. Flere tusen utarmede soldater og hester stampet til fots i kulde og snøstorm, og bare et fåtall kom seg over grensen til Sverige i live.

En flokk tamrein går og beiter i veikanten nedover bjørkeliene mot

Tydalen. Flokken krysser veien og får oss tilbake til dagens virkelighet. Vi må være i nærheten av Skarvan og Roltdalen nasjonalpark. Tamrein flokken kan være på vei fra vinterbeitene i Femund reinbeitedistrikt til sommerbeitet i Essand reinbeitedistrikt. Slik har de vandret, kanskje i hundrevis av år under tilsyn av urfolket, samene. Sørøver når vinteren setter inn og nordover når kalvingen og frodige sommerbeiter venter.

Det er frodige bygder nedover Tydalen mot Selbu. Kalkrike bergarter kommer til syne i veiskråningene og igjen er den sølvgrå Mazdaen en fare i trafikken. Svarte hamrelag overrislet av vann gir feste for kravstore arter. Mange partier er dominert av gulsildre *Saxifraga aizoides*, en gammel kjenning fra mange ekskursjoner på Finse og Haukeliset. Plutselig vinker store hvite klaser av bergfrue eller fjelldronning *Saxifraga cotyledon* i klippeveggen. Jeg husker Olav Gjærevoll som begeistret kunne fortelle at han hadde opplevd bergfrue med over 400 enkeltblomster. Jeg mener å ha sett eksemplarer med

Bergfrue *Saxifraga cotyledon*
Foto: Norman Hagen

enda flere blomster. Den er uansett imponerende.

Bergfrue er fullt fortjent blitt nasjonalblomst for Norge og fylkesblomst for Møre og Romsdal.

Seinere oppdaget vi rike populasjoner av bergfrue langs veien mellom Steinkjer og Snåsa, nærmere bestemt like ved Bølareinen. Helleristningen av en reinsdyrsimle i naturlig størrelse er unik og forteller om en jaktkultur helt fra Steinalderen. Steinalderfolket var nok mer interessert i jaktbart vilt enn å saumfare klippevegger for bergfrue. Men det fantes individualister blant dem også, og barna lekte nok med blomster den gang som nå. Det kan jo også hende at de kjente til kvann

Helleristning av reinsdyrsimle
Foto: Gisle Grimeland

Angelica archangelica og visste å bruke den i husholdningen.

Forøvrig ble det lite veikantbotanisering i Trøndelag, men jeg synes det var påfallende mye bjønnekjeks langs veiene. Hvilken *Heracleum* art dette var, fikk jeg ikke avgjort, men det var heldigvis ikke

trømsøpalme. Det var likevel uvant for meg som reagerer på den økende dominans av hundekjeks i veikant og åkerreiner.

På hjemturen hadde jeg bare en blomst i tankene, nemlig sibirstjerne *Aster sibiricus*. På Røros hadde jeg fått grei beskjed om å stanse på Sakrisvollen og spørre etter Jorunn. ”Du må ringe på forhånd” sa de. Jorunn har mange jern i ilden. Stjerna er likevel hennes store lidenskap. Vi ringte og var heldig å kunne avtale tid.

Jorunn er i seg selv en opplevelse, lett på foten, vennlig og ivrig etter å vise oss sin egen stjerne. For det er takket være Jorunn Sakrisvoll at sibirstjerna fortsatt finnes i gledelige mengder ved Aursunden. Det var for øvrig en annen kvinne som oppdaget sjeldenheten. Thekla Resvoll, den kjente botanikeren, fartet langs Aursunden i 1897/98 og oppdaget denne nye arten. Sammen med Axel Blytt ble den bestemt til en underart av sibiraster. Senere ble den nesten utryddet. Takket være Jorunns iherdige vern og formering, er den nå i god fremvekst.

Sibirstjerne *Aster sibiricus*
Foto: Gisle Grimeland

Jorunn Sakrisvoll ved sibirstjernebedet
Foto: Gisle Grimeland

Dette er historien om et menneske som har reddet en art.

Til tross for utallige fredninger i begynnelsen av forrige århundre, gikk arten mer og mer tilbake. Rundt 1970 var det bare ett individ igjen, og det var klart at fredning alene ikke kunne redde sibirstjerna. Grunneier Jorunn Sakrisvoll tok på eget initiativ ansvar for å redde sibirstjerna, og fra 1975 til 1988 økte antall sibirstjerner fra 4 til over 750 individer. Hun har skjøttet planten med skjerming mot erosjon, utført kunstig pollinering, fått opp mer spiredyktige frø, spirt disse på gården, plantet ut planter på stranda og vannet dem gjennom vekstsesongen. Dermed finnes nå flere hundre planter, men alle fra en mor. Takket være en enkelt ildsjel har denne arten blitt tatt vare på, tross innsjøreguleringer og oppdyrking. Jorunn Sakrisvoll ble i 1984 tildelt Statens Naturvernråds hedersrose for sitt arbeid med å redde sibirstjerna.

Dette var høydepunktet på vår lille Trøndelagsreise, som ble mer opplevelsesrik enn jeg kunne forestille meg.

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, epost: tr-risda@online.no innen 15/3-2011. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2010-1

Riktige svar var:

Bilde 1: Nikkesmelle, Bilde 2: Mørkkongslys, Bilde 3: Mongolspringfrø, Bilde 4: Vårrubblom, Bilde 5: Kongsspir, Bilde 6: Småtorskemunn, Bilde 7: Trillingsiv, Bilde 8: Stri kråkefot

To innsendere hadde alle åtte riktig: Guro Grasbekk Groven, Notodden og Birgitta og Bjørn Wannberg, Alfta, Sverige. Syv riktige hadde Kjellaug Dorthe Nyhus, Gvarv. Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

NOEN GAMLE PLANTENAVN HOS HANS JAKOB WILLE (1786) VI

Noen gamle navn på norske orkidéer

Roger Halvorsen,
Hanevoldvn. 15, 3090 HOF

Jeg har i fem tidligere artikler tatt for meg noen av de gamle plantenavna i Hans Jakob Willes *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge tilligemed et geographisk Chart over samme*.

Det er fortsatt mye artig å finne i gammel plantehistorie, folke-medisinen og gamle tradisjoner. Jeg forsøker meg derfor med enda noen betraktninger, denne gangen om navn på norske orkidéer, og her følger en artikkel med Willes navnebruk som grunnlag.

Til hjelp har jeg også denne gangen benyttet meg av Ross og Aasens ordbøker, Ove Arbo Høegs "Planter og tradisjon" og mye annen relevant litteratur. Siden 1996 har det skjedd mye for min del når det gjelder funn av gamle plantenavn. Ny litteratur har dukket opp, for eksempel den nye serien "Norge i 1743" som er en stor samling av innberetninger fra embetsverket (særlig prester og desslike) til Kongelige kanselli i København. Dessuten er det publisert en samling med plantenavn av Ivar Aasen.

Jeg kan bare vise til litteraturlista nedenfor. Håper det kan være hyggelig lesning.

**Nattfiol *Platanthera bifolia* (L.)
Rich. Flekkmarihand *Dactylorhiza maculata* (L.) Soó**

Wille skriver:

Orchis bifolia. Or. maculata, MARIE-HAAND, saa kaldet, fordi Roden ligner en Haand. Tilforn samlede man denne Urt med sine Rødder, og gave Køerne, naar de løbe med Tyren, at Kalven kunde blive spraglet, som Urten. Saaledes har man glemt Hensigten af dens egentlige Brug, som var å opvekke Geilhed, og i dets Sted tillagt den denne latterlige Egenskab."

Her dreier det seg helt tydelig om to helt forskjellige arter: nattfiol *Platanthera bifolia*, som Wille bruker navnet *Orchis bifolia* om, helt i tråd med datidens navnesetting, og flekkmarihand *Dactylorhiza maculata*, som Wille altså kaller *Orchis maculata*, et navn som holdt seg langt opp i moderne tid.

Her er det tydelig at Wille burde hatt et skille i teksten mellom "*Orchis bifolia*" og "*Or. maculata, MARIE-HAAND*" slik at man ikke skal forledes til å tro at dette med spraglete kalver også kunne være et resultat av bruken av nattfiol.

Flekkmarihånd *Dactylorhiza maculata*
Foto: Harald Stendalen

Hele Willes ”fortelling” om disse to artene, som på hans tid ble ført til slekta *Orchis*, er i det hele litt forvirrende. Sikkert og visst er navnet marihand et resultat av at rota til flekkmarihand, som må være den arten Wille sikter til, likner på ei hand. Flekkmarihand er den mest vanlige arten av de marihendene som først etter 1950 ble ført til *Dactylorhiza* som vanlig slektsnavn i norske floraer. Navnet betyr noe bortimot ”fingerrot”. Jens Corneliuson (1997) skriver at det kommer av gresk *daktylos* = finger og *rhiza* = rot. Den tydelige håndformen på rota har fra gammelt av vært opphav til en rekke lokale navn. Rolf Nordhagen forteller om at den nye hvite knollen, som er grunnlaget for neste års plante, mange steder ble kalt ”Jomfru Marias hånd”, mens den fjorgamle,

mørke knollen fikk navnet ”fandens hånd”. Nordhagen forteller videre at siden knollen også kan minne litt om juret på ei geit, ble resultatet navnet ”geitjur”. Langt mer uhøvisk er så navnehybriden ”marijuvr” som er kjent fra Vestlandet, et navn som også Aasen har med i sin planteliste fra 1860 (Mari-juver).

En annen side knyttet til Willes betraktninger om bruken av planta og gammel navnesetting er den gamle overtroen som en finner i navnene *yksnegras*, *hugvendel*, *hugvendelgras*, *elskhugsgras* og flere andre liknende navn. I islandsk språk finnes formene *elskhugsgras* og *hjónegras*. Alle disse navna skal altså vise at planta har den virkningen at de fremmer elsk og elskov. Yksnegras har i følge Aasen (1918) den betydningen at planta får kyra til å løpe etter oksen, ”gaa i brunst”. Navnet er kjent brukt på Hadeland. Odet ”hjóna” henger sammen med det norrøne ordet for ektemake og finnes i begrepet ”hjónskapr” som betyr ekteskapelig omgang eller samleie.

Når så mye er sagt, er vi sannsynligvis midt inne i forvirringens ”kjerne”. Dette yksnegraset hører kanskje egentlig hjemme i den gruppa ”marihender” som i dag utgjøres av slekta ”*Orchis*”. Ordet orchis er gresk og betyr rett og slett ”testikkel”. Dette fordi rotknollene hos denne gruppa likner, ja, nettopp et sett testikler. Så har det, som i folkemedisinen kalles ”signaturlæra”, ført til at det deler av planter likner

på, det er de også i stand til å få gjort noe med dersom det er litt dårlig stelt.

Nordhagen forteller om at i den gamle norrøne litteraturen møter vi denne planta i Hálfdanar saga Brönufostrá (i Fornaldarsögur Norðrlanda). Her er det en mann som får det rådet å gi et slags ”gras” til kongens datter og overtale henne til å legge det under hodet mens hun sover. Noe liknende blir også nevnt av Hans Strøm fra Sunnmøre rundt 1760. Troen på slike vidunderplanter er imidlertid svært gammel og omtales allerede av legen Dioskorides fra Thessalia. Han levde i det første århundret etter Kristus.

Professor i botanikk, Knut Fægri, omtaler også fenomenet og skriver:

”Mye overtro har knyttet seg til dette, men kanskje enda mer til de testikkel-lignende knollene hos den andre gruppen (Orchis, red.anm.). På grunn av sin form er de tillagt de vidunderligste virkninger som elskovsmiddel, og de har til og med tidligere vært forhandlet på apotekene til dette formål. 1700-tallets forfattere behandler temaet med gravalvor. Presten Krogh i Nordfjord forteller således at de ”forøger avlelysten og styrker kræfterne.”

Så refererer Fægri Willes kommentar til planta og fortsetter:

”Kanskje de gode bønder fra Seljord har hatt sin prest

litt til beste; men ellers var de tilforne kanskje ikke så dumme allikevel: man kunne like gjerne bruke knollene til det ene som det annet, for i virkeligheten har de ikke den ringeste virkning på noen av delene.”

Falk og Torp (1903 - 1906, opptrykk 2006) omtaler også marihånd, og de blander, på samme måte som Wille, *Dactylorhiza* og *Orchis*. Navnene på årets knoll, den mørke, og neste års knoll, den lyse, er i følge forfatterne flere: ”Vorherres haand og fandens haand” og ”Jomfru Marias haand og Judas’ haand”, og drar sammenlikningen med tysk: ”*Gottes Hand und Teufels Hand*” og i engelsk ”*Adam and Eve*”. Falk og Torp viser også til overtroen omkring plantas evner til å ”vende hugen”. Både *hugvendel*, *elskhugsgras* (islandsk), *hjóngras* (islandsk) og *yksnegras* er nevnt. ”*Graðrot*” (grað=gra som i grabukk, *graðhafr* norr.) er også islandsk. Et annet navn i samme gate er ”*Friggjargras*”. Frigg var i norrøn mytologi ekteskapets gudinne, og siden ble hun altså byttet ut med Maria naturlig nok.

Ofte er det også prestene som får unngjelde som i Danmark med navnet ”*præstepikker*”.

Jenssen - Tusch (1867) har i sin ”*Nordiske Plantenavne*” med mange av de samme navna som er nevnt over. Dog har han med noen andre, ganske ufine, for slekta *Orchis*, slike som ”*kukkerurt*” fra Fyn og ”*kukkemandsur*” fra Slesvig. Fra

Møn oppgir han ”*præstepinsler*” og fra Ribe ”*præstpet*”.

August Lyttkens (1912 - 1915) er kanskje den som har samlet flest navn på Orchis- og Dactylorhiza-slektene fra Norden, dog med vekt på Sverige, og Nord-Europa. Mange av artene er kalt ”*nycklar*” og har dessuten ofte et tilleggsnavn knyttet til en bestemt helgen, for eksempel St. Pers-nycklar, St. Johannesnycklar og St. Helges-nycklar. Mange av Lyttkens navn er knyttet til begrepet ”*afrodisiakum*”, et middel som fremmer kjønnsdrifter. Stort sett alle navn som er nevnt over er med, slike som hugvendelgras og yxne, men det finnes også en hel rekke andre.

Lyttkens har med det tyske navnet ”*Knabenkraut*”, dvs. ”*gutteurt*”, og dette navnet har kanskje sitt utspring i det latinske *Orchis mascula*. Lyttkens konkluderer likevel med at det er nesten umulig å vite sikkert.

Ove Arbo Høeg (1976) har også mye å fortelle om to av disse artene. Under arten *Orchis maculata* flekkmariland er det svært mange opplysninger, og han skriver: ”Til en viss grad gjelder dette også for *Platanthera bifolia* (L.) Rich., nattfiol, til tross for at den har gulhvite blomster, ikke røde som de andre.” Under avsnittet om nattfiol hos Høeg står det lite om det som er nevnt over. Det er også, pussig nok, notert svært lite om vårmarihand *Orchis mascula*. Det eneste av interesse er vel i grunnen det lokale navnet ”*pisseblomst*” som var meget brukt i

min grønne barndoms dal.

Når Høeg i avsnittet om flekkmariland *Orchis maculata* (= *Dactylorhiza maculata*) nevner planta som afrodisiakum, er det

Vårmarihand *Orchis mascula*
Foto: Roger Halvorsen

grunn til å tro at informantene som har gitt opplysninger i noen grad har hatt vårmarihand i tankene. Det dreier seg om opplysninger om øket kjønnsdrift og forholdet med å få en bestemt person som kjæreste (hugvende). Oppskriftene er mange og kan leses i boka ”Planter og tradisjon” s. 471-472.

Navneskikkene rundt om synes i følge Høegs opplysninger stort sett å følge samme mønster. Det var Adam og Eva eller det var Jomfru Maria og hinmannen.

En annen variant på denne historien er den som forteller at dersom det står litt dårlig til med husbonden, kan kona være litt for seg ved å legge den friske knollen, den hvite til neste års blomstring, i halmen, så ville det så avgjort gjøre hennes, ja, hva var det våre norrøne fedre kalte det: ”hjónskapr” litt bedre, eller sagt litt annerledes: få litt fart på gubben. Skulle det så vise seg at kallen etter hvert ble litt for heftig og kravfull, var det bare for fruene å roe han ned ved å legge den grå og innskrumpede knollen i halmen. Historien beskriver hele saken som et probat middel, hva man nå ønsket å få ut av ”yksenegraset”. Likevel, konklusjonen hos Fægri omkring virkningene av bruken (se over) er vel det mest sannsynlige.

Siden Wille blander inn nattfiol over, er det kanskje verdt å nevne at Jenssen - Tusch også har med folkelige lokalnavn på nettopp nattfiol *Platanthera sp.* (her to arter) som er knyttet til de samme motivene om planter brukt som afrodisiakum. Fra Sverige nevnes ”stånduri”, ”ståndpe(r)s” og ”yksenepes”. Fra gamle svenske apoteker kjennes navn som ”nosserot” (fra dansk? Se nedenfor!), ”yxne” og ”øxne”. I Blekinge ble talende navn som ”mansstyrkja” og ”ålderdoms sängjeströst” brukt.

Av danske lokalnavn for nattfiol kjennes blant andre ”gilli-” eller ”gilleurt”, ”noss(e)urt”, ”ræv(e)nosser” og ”hundenosser” (også brukt i dansk om *Orchis*

Nattfiol *Platanthera bifolia*
Foto: Norman Hagen

militaris). Simon Paulii har i sin ”Flora Danica” følgende: ”– disse tuende denne vrtis rødder, som gandske meget ligne huddenosser”. Både ”gille” og ”nosse” trenger en forklaring. ”Gille” skal i følge Falk og Torp være beslektet med ”geil” som er avledet fra det tyske ”Geile” som betyr testikkel. Vi ser altså at ”signaturlæra” går igjen på flere måter i navnesettinga. ”Nosse” er dansk og betyr også testikkel.

Helt til slutt vil jeg ta med Erik Axel Karlfeldts dikt ”Nattyxne” som også handler om planter som afrodisiakum. Det handler altså om nattfiol som i diktet på et vis er tilegnet Venus, kjærlighetsgudinnen. Han bruker flere navn vi har

vært innom over: ”Älskogsurt”,
 ”Jungfrublomma” og ikke minst
 ”Nosserot” som altså skal bety noe

slikt som ”testikkelrot”. Men uansett,
 diktet er vakkert.

Nattyxne

Över dig, yxne, älskogsört,
 susade Veneris flyende skört,
 daggen som lopp av den vita foten
 göt dig i roten
 sin vårliga vört.

Daggig hon kom av de långa hav,
 daggig av lundarnas färska sav,
 glidande sakta i tungelnatten
 nyckfullt in mot de späda vatten,
 sjönk som en svan
 ned mellan kasdun och baldrian.

Veneris blomma, nattviol,
 vinden dör bort som en matt fiol,
 strängad med dvärgsnät från grenar och ängar,
 strängad med strängar
 av sjunkande sol.

Vit är din kind, och all dagen du gömt
 blicken för solen och lutat och drömt.
 Vet du ditt blod som en jungfrus är blandat?
 Vet du ditt drömliv som hennes är andat
 renast och bäst
 blott som en doft vid en tungelfest?

Veneris blomma, nosserot,
 vinden far upp, som sov vid din fot,
 ur mörket ett lidelsens stråkdrag svingar
 på flädermusvingar
 mot månens klot.

Jungfrublomma, böj dina knän,
 oskuld som brytes, dess doft är frän.
 Vet du de skära drömmarnas öde?
 Djupt i din rot går ett hemligt flöde,
 en jordbrygd skum,
 Veneris blomma, Satyrium.

Litteratur

- Arbo Høeg, Ove. 1976. Planter og tradisjon. Universitetsforlaget, Oslo
- Arbo Høeg, Ove. 1984. Våre medisinske planter. Forlaget Det Beste.
- Corneliuson, Jens. 1997. Växternas namn. Wahlström & Widstrand.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf. 2006. Etymologisk ordbok over det norske og det danske sprog. Faksimileutgave, 5. opptrykk. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, Oslo.
- Fægri, Knut. 1970. Norges planter. J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo.
- Jenssen - Tusch, H. 1867. Nordiske Plantenavne. H. Hagerups Boghandel, Kjøbenhavn.
- Karlfeldt, E. A. 1948. Erik Axel Karlfeldts dikter. Wahlström och Widstrand, Stockholm.
- Lyttkens, August. 1912 - 1915. Svenska växtnamn. C.E. Fritzes Bokförlags AB, Stockholm
- Nordhagen, R. m.fl. 1952. Våre ville planter. Tanum, Oslo.
- Wille, H.J. 1786. Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge. Gyldendals Forlag, Ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.
- Aasen, Ivar. 2006. Namnesamlingar av Ivar Aasen. Redigert av Bondevik, Jarle, Nes, Oddvar og Aarset. Norsk bokreidingslag L/L, Bergen.

Det grønne studieforbundet

Studieforbundet natur og miljø består av 17 ideelle organisasjoner som hver for seg arbeider for egne mål, bl.a. gjennom studiearbeid. Felles for medlemsorganisasjonene er deres interesse og engasjement for grønne verdier. Telemark Botanisk Forening kan melde inn kurs. Ta kontakt med may.berthelsen@gmail.com eller post@naturogmiljo.no om du lurer på noe.

May Berthelsen

Listéra for 20 år siden

SUKKERLØNN *Acer saccharum*

Charlotte Bakke

For den som har sett sukkerlønnen i høstdrakt, er det ikke så vanskelig å forstå hvorfor Canada har valgt lønnetreet til å pryde flagget sitt. Fargespekteret spenner fra gult, orange, høyrødt til lilla.

Nåja, Canada er ikke alene om sukkerlønnen. Den finnes i rikelige mengder også i de nordvestlige statene i U.S.A.

I Canada finnes sukkerlønnen kun i fem av de 12 provinsene, også her i nordvest, hvor den er svært vanlig i skoger. Den er spredt fra New Foundland i øst, langs St. Lawrence-elva og til nord for ”de store innsjøene”. Mest av sukkerlønnen er det rundt ”de store innsjøene”.

Kjært barn har mange navn, heter det seg, og andre navn på dette treet er: hard lønn, steinlønn eller sukkertre.

Når det gjelder sukkerlønnen, så får den omtrent den samme silhuetten som vår hjemlige spisslønn *Acer platanoides*. De 5- eller 3-flikete bladene spretter ut samtidig med blomstene. Fasongen på dem er mye lik bladene til spisslønnen.

Fruktene til sukkerlønnen blir 2,5 til 3,5 cm lange, med nesten parallelle

vinger. Treets bark er lys brun-grå med dype furer og grove flak/plater. På meget unge trær er barken glatt og grå med lysere flekker. Under svært gode forhold kan treet bli 40 m høyt.

Sukkerlønnen har fått navnet sitt pga den søte sevja som hver vår kan tappes av treet.

Kolonistene som kom til Nord-Amerika lærte kunsten å lage lønnesirup fra indianerne. For dem var det den eneste form for sukker som de kjente til.

Indianerne brukte lønnesirupen som en slags saus på mye av sin mat, spesielt til kjøtt.

Sevjen i seg selv brukes ikke. Den må konsentreres. For å få konsentrert sevja brukte indianerne flere metoder. En metode var å la sevja fryse etter at den var tappet. Med jevne mellomrom fjernet de isen. Dette gjorde at sevja ble mer og mer konsentrert, og til slutt til sirup.

En annen metode de brukte, var å koke inn sevja ved å legge oppvarmede steiner oppi trekaret de oppbevarte den i.

Lønnesirupen falt fort i smak hos kolonistene, og de tok den opp i kostholdet sitt. Også i dag

har lønnesirup og -sukker stor anvendelse. Det brukes ved siden av bønner, flekk, kjøtt, omeletter, pannekaker, supper etc. Det brukes også i kaker og sukkertøy bl.a.

Tappingen av sevje fra lønnetrærne foregår fra midten av mars til midten av april. Nå til dags blir sevja ofte ledet direkte fra trærne via et slags rørsystem til "fabrikken", dvs. opp i kokekar hvor den blir kokt inn til sirup eller sukker.

Mye blir også tappet på "gamlemåten". Da borer man et hull i stammen og setter inn en slags ledning av metall, hvorfra sevja kan dryppe ned i sinkbøtter el.lign. som henger under. På hvert tre henges fra 1 til 4 bøtter. Innholdet i bøttene blir tømt opp i en oppsamlingstank.

Hvis det fremdeles er snø, blir tanken ofte trukket av en hest. Den blir fraktet til "la cabane à sucre",

som de fransktalende kaller den, hytta hvor sevjen blir behandlet.

Den blir da tømt oppi store metallkar som oppvarmes ved vedfyring. Dampen forsvinner ut gjennom en spesiell luke i taket.

Etter den første inndampingen får man det første produktet, lønnesirup. I det andre eller tredje karet, hvor inndampingen fortsetter, får man "tire" som er mer seigtflytende.

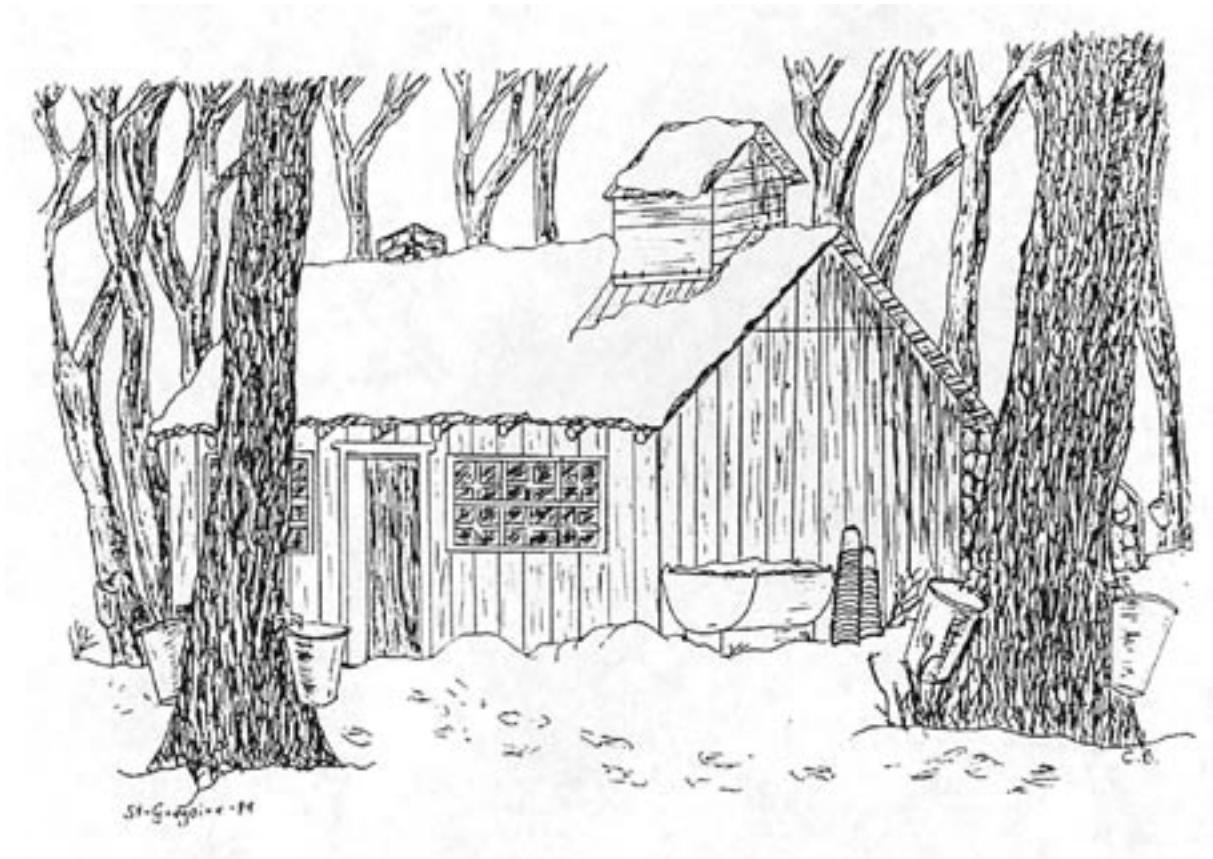
Mange steder er det tradisjon å feire årets tapping av lønnetrær med en sukkerfest. En besøker da "la cabane à sucre", og ser på produksjonen av lønnesirup. Etterpå er det servering, med bl.a. supper, bacon, pannekaker og bønner + "noko attåt" på menyen. Mugger med lønnesirup står på bordene, så en kan selv velge om/hvor mye en vil helle over maten.

Barna får også "tire". Den blir helt ut i små porsjoner på snøen, som på forhånd er "hardpakket". Der størkner "tiren" og kan rulles sammen som en slags kjærlighet på pinne.

Det er stor variasjon i hvor mye sevje som blir tappet av hvert enkelt lønnetre. Mengden kan variere fra 20 til 150 l pr. tre. Det er mange faktorer som spiller inn på produksjonsevnen; klimaet, alder og størrelsen på treet, jordsmonnet etc.

Det er også andre arter av lønnetrær som tappes for sukker/sirupsproduksjon, men i mindre grad. (*Acer nigrum*, *Acer rubrum*, *Acer negundo*, *Acer saccharinum*).

Trevirket fra sukkerlønna egner seg utmerket til møbelproduksjon, til å lage golver av og til dreiearbeider.

Treet er hardt, og derfor svært holdbart. Dessuten gir det en fin glans. Sukkerlønna er også mye brukt til ved, noe den egner seg utmerket til.

Hilsen Charlotte Bakke
(p.t. Trois-Rivières, Québec)

Litteratur

Caro, J. C., Vallin J., Désiré, Ch. 1965: Botanique. 203 s.

Culross Peattie, Donald, 1950: A natural history of trees of Eastern and Central North America, Houghton Mifflin Company, Boston. 605 s.

Schuyler Methews, F. 1936: Fieldbook of American trees and shrubs, 11. utg., G.P. Putnam's sons, New York. 465 s.

S.O.F. OMANG (1867-1953): EN ”SVEVEN(DE)ES” BOTANIKERPROFIL MED ARBEID INNEN LARVIK-BOTANIKKEN

Roger Halvorsen

Lektor Omang, med fornavna Simen Oscar Fredrik, er en av de norske botanikere som har satt sterke og varige spor etter seg i norsk botanikk gjennom sitt utrettelige arbeid med den svært vanskelige og etter hvert omfangsrike sveveslekta *Hieracium*.

Han ble født på Hamar 23. mars 1867, tok examen artium i Oslo i 1886. Så studerte han ved universitetet i Oslo og tok matematisk-naturvitenskapelig lærereksamen i 1895. Han begynte sin litt over 30 år lange lærergjerning i 1896 ved Svend Foyns borgerskole i Oslo. Her arbeidet han fram til 1902 og flyttet så til Larvik kommunale høyere almenskole hvor han var ansatt som adjunkt fra 1902 til 1911. Etter dette flyttet han til Skien og arbeidet som adjunkt, seinere som overlærer, ved Skien offentlige høyere almenskole fra 1911 til 1919. I Skien var han også bestyrer av Skien tekniske aftenskole fra 1914 til 1919. Han avsluttet lærergjerningen med åtte år som lektor ved Frogner høyere kommunale almenskole i Oslo 1927.

Etter dette ofret han seg helt for studiene over svever *Hieracium*.

Dette drev han med like inn til sin død november 1953. Den siste avhandlingen hans var en spesialavhandling om gruppa *Alpina* som han nådde å lese korrektur på like før han døde. Denne kom på trykk i ”Nytt Magasin for Naturvitenskapene” i 1954. (*Descriptiones speciertum novarum e stirpe Hieracii alpini* 3. Nytt Magasin for Botanikk. Vol. 2).

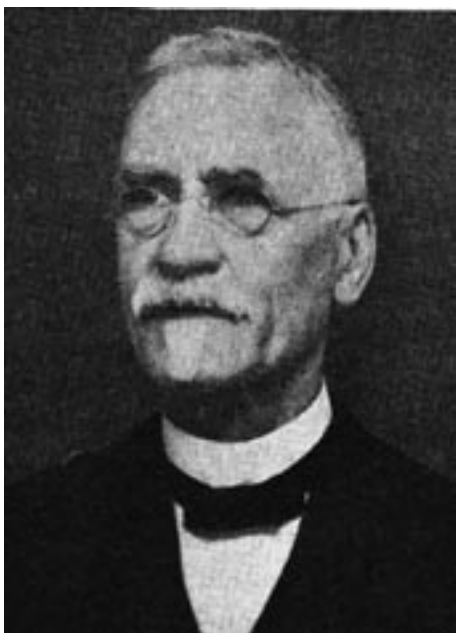
Omang var en av de siste elevene til Axel Blytt som gikk bort. Per Størmer skrev i BLYTTIA bind 12 om Omang:

”En særpreget forsker, som gjennom et langt liv ofret seg for studiet av den vanskeligste og mest artsrike planteslekt innen vår flora, slekten *Hieracium*.”

Mitt første ”møte” med navnet Omang var gjennom ”Flora grenmarensis” (Johan Dyring 1911). På s. 125 takkes ”adjunkt Omang i Larvik” sammen med en rekke andre framstående nordiske botanikere for hjelp med bestemmelser av kritiske arter. I 1911 hadde Omang da allerede utgitt sju spesialartikler om slekta *Hieracium*.

Siste slekta i "Flora grenmarensis" som er nevnt er nettopp svevene, og av de 112 arter, underarter og former av svever som Dyring har tatt med i sin liste, har 49 av disse fått navn hvor Omang står som autor (= den som har gitt planta navn). I fotnoten under slekta *Hieracium* skriver Dyring:

"Bortseet fra Brunlaneset, som er mer indgående undersøgt af hr. adjunkt OMANG, er distriktets Hieracium-flora endnu altfor lidet studeret. Selvfølgelig vil derfor antallet af former vise sig at være langt større end her anført. Mange af angivelserne – de ved hvilke ingen finder er anført – er hentet fra hr. Omangs skrifter, hvorved bør bemerkes, at enkelte af lokaliteterne falder litt udenfor floraens grenser. Forf.s samling er velvillig bestemt af hrr. Dr. Dahlstedt og Omang."

Simen Oscar Fredrik Omang

Adjunkten, overlæreren og siden lektoren S.O.F. Omang må ha hatt et spesielt blikk for denne gruppa. Det finnes knapt noe "sveven(d)e" over hans behandling av stoffet, og sluttresultatet av hans bidrag til nye arter, underarter og former i denne usedvanlig formrike planteslekta nådde et antall av 2250 former av høyere og lavere systematisk rang. Ja, du leser riktig: 2250 arter og former!

Omang blir omtalt som en av Axel Blytts ivrigste elever, og navnet hans dukker opp i en av Blytts avhandlinger så tidlig som i 1892 i forbindelse med viktige plantefunn. Interessen for *Hieracium*-slekta begynte allerede i 1897 da han arbeidet i Oslo. I 1899 fikk han sitt første reisestipend og dro da på stipendreise til Krødsherad og Hallingdal. Resultatene fra denne reisa ble presentert i en avhandling allerede året etter. (Nogle archieracier fra Hallingdal og Krødsherad. Nyt Magazin for Naturvidenskaberne, bd. 38, hefte 1.) Seinere reiste han nærmest land og strand rundt i Norge for å samle svever, og under sine opphold i Larvik og Skien samlet han også store mengder av denne slekta.

Så begynte reisene utenlands, blant andre en reise til Øst-Grønland og en til Island. Studiereisene endte alltid opp i en avhandling.

Han utga i alt 31 avhandlinger om sitt spesialfelt, samtidig som han skrev om slekta i fem floraer, blant annet i C.H. Ostenfeld og Johs. Grøntvedts "The flora of Iceland

and the Færoes”, s. 146-168. Denne floraen kom ut i 1934 i København.

Ved siden av å kartlegge svevefloraen innenfor bestemte områder, brukte Omang også mye tid på å systematisere slekta i bestemte systematiske grupper, for eksempel gruppene *Oreadea* (1908), *Pilosella* (1936) og *Alpina* (1954).

Deler av Omangs arbeid med gruppa *Pilosella* finnes i Rolf Nordhagens ”Norsk Flora” (1940) hvor 20 av Omangs arter i ”Die Hieracien Norwegens I. Monographische Bearbeitung der Untergattung Piloselloidea” er tatt med. Nøkkelen i Nordhagens flora, og nøkler til andre grupper av svever som er presentert her, er mer enn godt brukbare til bestemmelser i dag.

Da han trakk seg tilbake fra arbeidet i skolen i 1927, viet han seg helt og holdent til sine vitenskapelige studier over *Hieraciene*. Året før han sluttet i skolen, i 1926, overlot han hele sin enestående rike samling av svever til Botanisk museum i Oslo, i alt ca 20 000 ark, og alle hans seinere innsamlinger, minst like mange, ble gitt til samme museum.

I rekken av hans mange ”hieraciologiske” undersøkelser rundt om nevnes også hans undersøkelser

rundt Larvik (1902-1911) og Skien - Bamble (1911-1917), noe som selvfølgelig henger sammen med den tiden har arbeidet som lærer der.

Av lista over undersøkelser foretok han nesten hvert eneste år besøk til nye deler av Norge. Hans siste reise gikk i 1949 til Tvedestrand. Da var han 82 år gammel, fire år før han døde. Det er reint ut bemerkelsesverdig.

For sitt arbeid i skolen, men kanskje enda mer for sitt utrettelige arbeid for norsk botanikk, ble han i 1951 tildelt H. M. Kongens fortjenestemedalje i gull, – vel fortjent.

Simen Oscar Fredrik Omang må kunne betegnes som en av de største botanikere som har bodd deler av sitt liv i Vestfold og Telemark, og han regnes fortsatt som en av Nordens største *Hieracium*-kjennerne ved siden av svensken Gustav Adolf Hugo Dahlstedt (1856-1934). Dahlstedt arbeidet ved Bergianska Trädgården og Naturhistoriska Riksmuseet i Stockholm. Som Omang spesialiserte han seg på slektene løvetann *Taraxcum* (satte bl.a. navn på dovreløvetann *Taraxacum dovrense*) og svever *Hieracium*.

Hanevoldvn. 15, 3090 HOF,
E-post: rogerhalv@gmail.com

Litteratur

- Dyring, J. 1911. Flora grenmarensis. Nyt Mag. for Naturvidenskaberne, b.49, h. II-III. Kristiania.
- Jørgensen, Per Magnus (red.). 2007. Botanikkens historie i Norge. Fagbokforlaget.
- Nordhagen, R. 1940. Norsk flora. Aschehoug, Oslo.
- Størmer, Per. 1954. S.O.F. Omang 1867-1953. Nekrolog i Blyttia 12, s. 153-157.

Karl Sigurd Eriksen er gått bort

Karl Sigurd Eriksen er gått bort. Etter en lang, lang periode der alvorlig sykdom med tunge plager var en vesentlig del av hverdagen for han og familien, døde han stille 85 år gammel. Han var født i Onsøy i Østfold i 1924, og flytta til Porsgrunn i niårsalderen hvor han bodde fram til 1952. Så bodde han på Stord i tre år før han og familien endelig flytta til Langesund i 1955 hvor han bodde hele sitt yrkesaktive liv og som pensjonist til han ble syk. Han og kona Hjørdis fikk tre barn: Tone, Petter og Sverre. Særlig den eldste sønnen Petter kom til å bli fanget av Karls interesse for floraen, og Petter deltok ivrig sammen med Karl i TBF.

Da ”botanikken våkna” for alvor i Telemark, i april-dagene 1980, skjedde det med et brak. En av dem som var med å starte fyrverkeriet som ble Telemark Botaniske Forening, var Karl Sigurd Eriksen. Fra starten av utgjorde han en del av den tunge og trygge fagkunnskapen med den lange fartstida si som starta med at hans botanikkinteresserte far Nils flaska han og søsknene opp i sin egen glede over plantelivet som amatørbotaniker, en ”oppflasking” Karl selv brakte videre til sine egne barn.

Så kom invitasjonen til et oppstartingsmøte for å få dannet en botanisk forening i Telemark. Liste med et fåtalls medlemmer i Norsk Botanisk Forening, Østlands-avdelingen var skaffet til veie.

Der sto Karls navn, og jeg drister meg til å si: selvfølgelig. Selvfølgelig møtte han også opp på gamle Skomvær kafé i Porsgrunn sammen med en, den gang, syntes i alle fall undertegnede, stor flokk, rundt førti stykker. Han forteller i et intervju i *Listéra* (nr.1/1991) at han på et vis var av samme ”ulla” som de fleste av oss der vi tusla rundt med inntrykket av at vi var litt sære og ensomme på vår søken i Floras rikholdige kurv, men han var med på å ettertrykkelig avlive den følelsen i åra som fulgte.

Rett inn i interimsstyret bar det for Karl, og grunnlaget var lagt for det som i en periode kom til å bli landets nest største

botanikk-forening. (Å, hvor vi elsket det navnet!). Han hoppet også rett inn i TBF-styret da det formelle stiftelsesmøtet ble holdt og deltok der i mange av de åra som fulgte, også som formann i en periode. Han var en aktiv og initiativrik person som brakte mange og svært konstruktive forslag fram på styremøter og i større sammenhenger i TBF. Han var et ”ja”-menneske av rang, en som var meget lett å samarbeide med. Rundt 300 medlemmer var vi i TBF på det meste. Karl var en av dem som bidro til at det måtte gå slik.

Han kom også til å bidra med flotte funn han og far hans hadde gjort eller skaffet seg kunnskap om. De hadde gjort seg ”skyldige i” å oppdage bl.a. bakkekløver *Trifolium montanum* ikke langt fra Eidanger stasjon i Porsgrunn, en sannsynlig krigsantropochor, og kjempesoleie *Ranunculus lingua* i Lundevann og Flokstadtjønn i Bjørkedalen, i Eidanger. Han delte villig denne kunnskapen med oss andre i foreningen. Etter hvert ble det mange godfunn som Karl kunne dele med seg blant den store venneflokken som TBF etter hvert ble. Mange turer ble det også rundt om sammen med Petter og ”lillebror”, combicampen på slep, og ”referatene” kom i form av bilder, flotte bilder, og foredrag på TBF-kveldene.

Men nå skal vi forlate den faglige tyngden og entusiasmen hans og organisasjonstalentet for en stakket stund. For selv om han gjorde en formidabel jobb for at TBF skulle bli hva den er blitt, er det helt andre ting som får alle oss som lærte Karl å kjenne, til å minnes han med stor glede og hengivenhet.

Enklest sagt vil det kunne bli: Karl var rett og slett en svært hyggelig fyr med masse omtanke og omsorg for andres ve og vel, ikke bare familien sin, men også for venner og andre som han kom i kontakt med. Hans gode humør var smittende, og han møtte til alles glede svært ofte på arrangementer og turer, lange og korte, i TBFs regi, sammen med Hjørdis og Petter. Han var et helt muntrasjonsråd aleine med historier og betraktninger som løftet stemningen mot store høyder. Så kunne han plutselig slå an tonen på piano om stemningen skulle bli litt for stille og søvning etter lange turer over Knutshø eller i Rogalandsheiene med overflod av faglighet. Det blir alltid liv med en slik person i laget. Jeg synes fortsatt jeg hører den lett kjennspake latteren hans runge når de gode historiene dukket opp. Jeg synes jeg kan høre stemmen hans klart ennå når faglige spørsmål ble diskutert og se han sitte intenst lyttende når en av oss andre hadde noe spennende å fortelle. Ennå toner de lystige akkordene fra pianoet og bringer tanken hen på det flotte fellesskapet vi hadde sammen med Karl. Han var på et vis vakkert mangfoldig i sin væremåte som de blomsterengene han elsket og krøyp i.

Hvorfor skal det være så vanskelig å vinne over det sørgelige i gode minner?

Jeg blir sittende noen øyeblikk og se ut over jordene her i Hof og tenke tilbake på de glade dagene, dager som en del av dere ikke kjenner fordi dere ikke rakk å møte Karl Eriksen, en av dem med ”det gode i hjertet”. Det er lett å falle i tanker over hvor trist verden på et vis er og kan bli. Så faller øynene ned på Øyvinds bilde som følger intervjuet i *Listéra*, og så står det hele så levende og virkelig der igjen. Jeg kan riste sorgen av meg og i stedet gjemme på gledene.

Jeg får si det som jeg så ofte tenker når gode mennesker går ut av tida: Vi lyser ikke bare fred over hans gode minne. Vi bærer det med oss og minnes hvor fint det var å kjenne Karl og familien hans som var og alltid vil være en del av ”vår” store familie i TBF.

Roger Halvorsen

NYTT FRA STYRET HØSTEN 2010

Tursesongen er over og det første ordinære medlemsmøte er avholdt. TBF er 30 år i år og jeg spurte dere om forslag til hvordan feire dette jubiléet i *Listéra* nr 1-2010.

Det strømmet ikke akkurat på med forslag og resultatet ble at jeg puttet en flaske champagne i sekken på årets blåveistur til Rustankollen 25. mars. På toppen smalt korken i været og vi skålte alle for vår forening som vi setter så stor pris på.

Det jeg da ikke visste var at foreningens første tur gikk til det samme området for 30 år siden. Den enkle lille markering fant virkelig det rette stedet for feiring av at Telemark Botaniske Forening har holdt koken i 30 år og fortsatt er oppegående med mange aktive medlemmer og stor aktivitet. Det er virkelig noe å være stolt av.

Flere av styremedlemmene har siden sist deltatt og skal delta på kurs i regi av Sabima som er blitt en viktig samarbeidspartner for oss. De har en fin hjemmeside som jeg kan anbefale.

Fire av styremedlemmene har i år vært på nornetur til Ånge i Sverige for å se den vakre lille for meg litt blyge orkidéen. Det vil si at alle styremedlemmene nå har vært i Sverige og sett nornen.

Om det da skal være et fremtidig krav til nye styremedlemmer vet jeg ikke, men turen var verdt det og kan anbefales. 28. mai startet Trond, Christian og jeg på en lang tre dagers biltur. Etter å ha overnattet på Støllet kom vi lørdag frem til Ånge og med god veibeskrivelse fra Bård og TomTom (GPSen til Christian) fant vi frem og til en av de svenske lokalitetene til denne sjeldenheten.

Der var mange og vi gikk ærbødig i kne og foreviget blomsten. Det er de samme eksemplarene som Åse og Magne fotograferte på sin tur en ukes tid senere.

Vi tok en annen vei hjem og endte i Jervsø hvor vi fra hotellet hørte ulvene ule. Det viste seg å være en ulvepark i skogen i nærheten. Det var en vakker bygd med utsikt til Orsjøn. På søndagen var det rake veien hjem med et lite Harrystopp før grensen.

Det neste som skal avgjøres før julemøte er stedet for sommerens ekskursjon. Følger vi mønsteret er det utenlandstur og jeg kan vel allerede avsløre at flere har fremsatt ønske om tur til Danmark og Bornholm.

Før styret Esther Broch

I ØYVINDS HAGE

Kristin Vigander, tekst og bilder

For noen år siden fikk jeg anledning til å hilse på Øyvind Skauli og se på hans vakre hage. Det var en flott dag, og jeg var imponert over det arbeidet han og hans kone hadde nedlagt i hagen. Jeg ble så full av inntrykk at jeg i flere år senere har ønsket å avlegge ham et besøk igjen.

Etter at jeg begynte i *Listéra*-redaksjonen har jeg stadig tenkt på at jeg hadde lyst til å skrive litt om hagen hans. Så en strålende junidag tok jeg turen til Porsgrunn for å avlegge Øyvind og hans søte kone Aslaug et besøk. Da jeg gikk inn porten i Flåttenlia 36, kunne jeg bare kaste et blikk rundt meg, og skjønnte med en gang at jeg var kommet til riktig sted. Fargene var fantastiske. Langs inngangen lyste den kraftige blåfargen til vårkjærminne *Omphalodes verna* mot meg, som for å ønske meg hjertelig velkommen. Jeg ble mottatt med åpne armer av ekteparet Skauli, og Aslaug serverte te og deilige smørbrød. Og de hadde plukket en vakker bukett med svært eksklusive blomster som de hadde pyntet bordet med, til ære for meg.

Øyvind hadde forberedt seg, og funnet frem papirer og bilder til meg. Han fortalte om sitt arbeid med 'Herhos-oss-bedet' på Mule Varde. Han viste meg oversiktskart over en del ville planter som finnes i Telemark,

men som kanskje ikke er så utbredt ellers i Norge – m.a.o. arter som man har "Her Hos Oss". Jeg visste at han hadde vært med da Telemark Botaniske Forening ble startet, og jeg tenkte på hvor mye kunnskap og naturglede denne mannen hadde. Han er interessert i og har god fagkunnskap om både geologi, botanikk og fugl.

Den første planten jeg ble presentert for, var en potteplante som sto i vinduet. Den hadde vakre rosa blomster. Han fortalte historien om da han fikk planten: Øyvind og hans kone var blitt budne til Fossum for å se på en storblomstrende gul plante som ingen visste navnet på. Øyvind kunne fortelle fru Løvenskiold at planten deres var **Lamarck-nattlys** *Oenothera erythrosepala*.

Som takk for hjelpen fikk de en plante som gave. Ingen kjente den, de kalte den bare 'Kanariplanten', fordi fru Løvenskiold i sin tid hadde tatt planten med hjem fra Kanariøyene. Aslaug greide å holde liv i planten, og det var først mange år senere at de ved en tilfeldighet fikk vite at 'Kanariplanten' var **rosengravmyrt** *Catharantus roseus*.

Nå har også jeg fått med en avlegger av rosengravmyrten, og er spent på om jeg greier å holde liv i den like lenge som Aslaug har bevart sin plante.

Rosengravmyrt *Catharantus roseus*

Etter teen gikk Øyvind og jeg en liten tur ut i haven. Den var et syn nå: Det var farger og dufter overalt. De fargerike **skogstorknebbene** *Geranium sylvaticum* var overalt. Den er jo en vanlig plante, men Øyvind fortalte at den betyr så mye for ham, fordi den vekker sterke minner fra barndommen. Dagen var strålende, men det var ganske skarpt lys, og ikke det været jeg ønsker meg mest når jeg skal fotografere planter.

Jeg skjønnte at i denne hagen har det vært nedlagt uendelig mange arbeidstimer med stor kjærlighet.

Da Aslaug og Øyvind flyttet inn var hagen full av skvallerkål og skogbingel. Øyvind fortalte at i dag er de stolte av at det ikke finnes en eneste plante igjen av de artene. Dette har krevet uhyre stor innsats.

Skogstorkenebb *Geranium sylvaticum* er i Norge en meget vanlig plante i storkenebbfamilien. Den kan bli 20-80 cm høy og har fiolette, rødfiolette eller hvite blomster. Bladene er kantete i omriss og har dype skar mellom de (oftest) sju bladflikene (herav det alternative navnet "sjuskjære").

Blankstorkenebb *Geranium lucidum* er derimot ikke noen vanlig hageplante. Den er i rødlistekategorien NT (Nær truet), og jeg har vært med på TBF-turer der botanikerne roper over seg av begeistring når de treffer på den. I Øyvinds hage danner den store matter, og er en av hans favoritter.

Blankstorkenebb *Geranium lucidum*

En annen spesiell storkenebb dukket opp: **brunstorkenebb** *Geranium phaeum*. Dette er en plante som er innført som pryddplante i Norge, og som egner seg godt som hageplante.

En annen plante som fantes overalt, var akeleie. Den vokste her og der i store grupper, og var i alle fargenyanser, fra det nesten hvite til det mørke blå.

Akeleie *Aquilegia vulgaris* er en flerårig blomsterplante som tilhører soleiefamilien. Planten regnes som gammel og er svært vanlig å finne i norske hager, der den plantes som en klosterhageplante og pryddplante. Akeleie har ikke sin opprinnelse i Norge, men er blitt innført. Akeleie trives best i baserik skog og ut på havstrand. Ellers er den ofte forvillet.

Vadderot *Phyteuma spicatum* er en plante som botanikere drar lange veier for å se. Den vokser i skoglier i Telemark, og er ikke vanlig. I Øyvinds hage stortrives den, og det var grupper av vadderot spredd over hele hagen.

En annen liten perle er hvitmure. **Hvitmure** *Drymocallis rupestris* finnes i Norge bare noen få steder innerst i Oslofjorden. Den vokser på strandenger, strandberg og kalkrike enger, og er en av de mest varmekrevende artene i Norge. Den har rødlistekategori CR (Kritisk truet). Men ta en tur til Øyvinds

Vadderot *Phyteuma spicatum*

Hvitmure *Drymocallis rupestris*

hage: Her stortrives den, og Øyvind selv sier (med glimt i øyet) at den sprer seg slik at det er helt plagsomt.

Hagens vakreste busk er **buskvikke** *Hippocrepis emerus*. Med sin kraftige gule farge lyser den opp i hagen, og det er en av Øyvinds absolutte favoritter. Den er tatt fra Kragerøområdet for mange år siden, og stortrives i Øyvinds hage.

Men jeg syns nok det var to andre gulblomstrete busker som kunne være med i konkurransen om de vakreste: De store **soleiebuskene** *Kerria japonica* lyste opp med sine skinnende gule blomster. Og en annen busk jeg la merke til, var **glansmahonia** *Mahonia aquifolium*. Den har blanke, dekorative blader.

Glansmahonia *Mahonia aquifolium*

Buskvikke *Hippocrepis emerus*

Da jeg så den trodde jeg først det var kristtorn jeg så, men bladene til *Mahonia* er mykere og blankere, og blomstene er gullgule. Øyvind fortalte at han også hadde hatt kristtorn i hagen, tre planter som han har hatt i 35 år. Dessverre døde de alle tre i vinter, den siste vinteren var nok for streng.

Like ved buskvikken fikk jeg øye på **svarterteknapp** *Lathyrus niger*. Den var ikke helt i blomst ennå, men hadde store knopper.

Vårerteknappen *Lathyrus vernus* derimot var avblomstret nå, men var ikke til å ta feil av med sine karakteristiske brede, lansettformete blader med spiss i enden.

Jeg mente å huske at Øyvind viste oss myrflangre i fuglebadet sitt da jeg besøkte ham i juli 2005. Den var ikke der lenger nå. Det er vel ikke så enkelt å få orkidéer til å trives når de blir flyttet. Derimot har han **skogmarihånd** *Dactylorhiza fuchsii* i hagen. Dette var en gave som Øyvind fikk i 50-årspresang fra Jan Erik Tangen, og har kommet trofast opp hvert år i mer enn 30 år, og den blomstrer og har spredd seg.

Ramsløk *Allium ursinum* er derimot en plante som er lett å få til å gro, den slår seg ned der den kommer til. Øyvind plantet en rot for mange år siden, og nå har den bredt seg. Når den blomstrer er den et syn med sine store liljeaktige blomster, og planten fyller omgivelsene med sin sterke løklukt.

Hyacintoides non-scripta har ikke noe norsk navn, på engelsk heter den **Common blue-bell**. Det er en

Common blue-bell *Hyacintoides non-scripta*

hageplante som gjorde seg godt i Øyvinds hage. I Sør-England er det store områder som står blått i blått av denne planten.

En annen klokke som er mer kjent i Norge, dukket plutselig opp i Øyvinds hage nylig, nemlig **storklokke** *Campanula latifolia*. Den blomstret ikke den junidagen jeg besøkte ham, men jeg kunne se da han fortalte om den at han var svært stolt og glad for at den hadde valgt å slå seg til i hagen hans.

Svalerot *Vincetoxicum hirundinaria* så jeg første gang på Øland. På svensk heter den 'tulkört', og på Øland fantes den i store mengder. Jeg fikk der vite at den breiet seg voldsomt. I Øyvinds hage har den stått på samme sted i 20 år, og den har ikke formert seg. Svalerot er en giftig plante, som har vært brukt i folkemedisinen blant annet mot pest og ved bitt av giftige dyr.

Øyvind setter stor pris på og har respekt for vakre blader. Bøkeetrær beholder han fordi bladene er så vakre om våren. Det samme med lind. Den kutter han ned for å få rotskudd, fordi de unge bladene er så spesielle.

Oppe på hylla vokste en liten gran. De har nå holdt seg selv med julegran et par år på rad, og det ser ut som om de snart kan få en til.

Jeg tenkte på det Jan Erik Tangen har fortalt meg om tiden fra Øyvind var en aktiv turgåer:

Øyvind har hele tida vært flink til å finne, lete opp interessante arter, både planter og fugl. Tenker logisk, brukte f. eks. kunnskaper om geologi ved plantesøk.

På turer med TBF gjorde han stadig utslag til side for stiene, inn bak busker og kratt, opp i lier, ned i skrånninger osv og lette. Slik gjorde han mange fine funn. Om andres kaffepause drøyde, satte han i gang og søkte rundt med aktive sanser.

Han har alltid vært glad i å gå. Han og jeg dro mye rundt i ulendt terreng, ofte krevende topografi. På de regelmessige turene våre ble det utallige åser vi klatret opp på.

Alle årstider ble brukt, også alle tider av døgnet. Vi startet ofte grytidlig, til og med på nattestid, og kunne i blant komme hjem fra tur til frokost med friske villblomster som ble satt på bordet.

Men nå har Øyvind litt problemer med å gå lenge rundt, bena begynner å svikte.

Vi satte oss derfor ned i hagen flere ganger, og jeg så meg rundt og nøt den kunnskapen og forståelsen som han tydeligvis har for plantenes tilpasning og individuelle krav, slik at plantene kan trives og formere seg slik de gjør i hagen.

Jeg så på fuglebadet, der det er et eget lite miljø som også tiltrekker seg småfugler.

Øyvind Skauli i sin hage

Bak fuglebadet så jeg at det vokste **bukkeblad** *Menyanthes trifoliata*. Den er jo så dekorativ i seg selv, med sine hvitrosa blomster som nesten ser ut som de har broderier langs kanten.

Og plenen var dekket av tusenfryd – barnebarna har streng beskjed om å styre unna når de hjelper til med gressklipperen!

Listen min over planter jeg så i Øyvinds hage er ennå lang. Jeg skal bare nøye meg med å ramse opp noen flere av spesialitetene:

Perleeternell, alantrot, hjortetrøst, ridderspore, fagerklokke, nattlys,

sibirvalmue, lerkespore, kryp-jonsokkoll, fuglestjerne, kronvikke, kranskonvall, skjærsmine, hasselurt, vinterglans, geitved, gullsedum kamchatka, tibetansk villrose... og hver enkelt av dem med sin historie og sin spesielle betydning for ekteparet Skauli.

Før jeg forlot Skaulis hage, fikk jeg tilbud om en kopp kaffe på terrassen. Øyvind fortalte om huset, om gutteværelset som hadde huset både Knut Fægri og Arboe Høeg. Etter de besøkene ble gutteværelset omdøpt til 'professorværelset'.

Øyvind viste meg svarthyllbusken, og fortalte meg om all den gode svarthyllsaften de hadde pleid å produsere fra den busken. Arboe Høeg hadde vært opptatt av 'busken med de gode bærene', og 'da snakker jeg om svarthyllbusken, og ikke om den kjeltringen med de røde bærene!' skal han ha sagt.

Øyvind avsluttet samtalen med et tysk sitat (Gøethe?):

"Es giebt so vieles schönes in unserer Herrgott seiner welt – man muss dass noch suchen sich verstehen"

(Der finnes så mye vakkert i vår Herres verden, man må bare lære seg å forstå å lete etter det).

Dverglirekne *Polygonum affine*

Da jeg sa farvel og gikk ut porten, måtte jeg igjen stoppe opp og beundre noen vakre planter: Det var en rad med rosa, tettblomstrete **dverglirekne** *Polygonum affine*.

Tusen takk til Aslaug og Øyvind for at dere ville ta dere tid noen timer denne flotte junidagen, og dele disse gledene med meg!

Fjell-lengt

Eg lengtar no
mot blåe høgd
frå dal og bygd.
Dit æva syng
og stilla rår
og roglut lyng
um hausten spår
mitt hjarta trår.

Eg stirer no
mot kvite snø
som skin frå hø.
Der vindsus voggar
grisne strå,
der høgdinn slørest
og blir blå -
der vil eg stå.

Her er så audt
i dalom no,
og fuglen kvarar
seg til ro.
Her blir så audt,
så armt og daudt,
men sola gyller fjell
med blod og eld.

Du vesle bekk
som knislelær
i millom størr
og kjerringkjerr,
du kåpegras
i grøne deld,
du stjerneblom -
eg kjem i kveld -
når alt i dalen blundar.

Å fjell, å fjell -
du høgd og helg,
i kveld, i kveld
eg fjåg og fjelg
mot blåsnø-høgdum stundar.

Ola Setrom (Ole Evensen Sæteren
født 13.februar 1895 i Oppdal,
død 27.desember 1946), var forfatter og
lærer i Drivdalen i Oppdal

CALYPSO, NYMFEN SOM SLO ROT I NORD-SVERIGE

Om nornen *Calypso bulbosa*

Roger Halvorsen

I ”Våre ville planter” bind II, finnes et vakkert bilde av *Calypso bulbosa*, uten norsk navn og med teksten: ”(Ikke i Norge)”. I den norske utgaven av verket skriver Rolf Nordhagen om norne som den er blitt kalt i Norden: ” Denne art, som på svensk kalles *norna*, er en høynordisk representant for en orchidégruppe som ellers hører hjemme i tropene. Og arten gjelder for å være den vakreste av alle planter som pryder de nordiske barskoger.”

At norne er en av vår aller mest orkidéete orkidéer er hevet over tvil. Den er på mange vis noe helt for seg selv i Nordens flora, og den er vakker, men å si at den er den ”vakreste” vil selvfølgelig alltid være betinget smak og behag. Likevel må jeg medgi at da jeg fikk oversendt Magne Langerøds bilder av denne svært uvanlige og fargersterke arten, bilder som følger denne teksten, må jeg si at den er en sterk kandidat til å være noe av det vakreste nordisk flora kan oppvise av blomsterprakt.

Hvem ga så planta det svenske navnet først? Ut fra August Lyttkens ”Svenska växtnamn” kan det se ut som om flere har vært på banen her. Det oppgis at arten nevnes

Norne *Calypso bulbosa*
Fotos: Odd Magne Langerød

med navnet *Norna borealis* av den svenske professoren Georg Wahlenberg (1780 - 1851) i hans ”Flora Suecica” fra 1826. Så dukket navnet **nornablomma** hos Carl

Norne *Calypso bulbosa*
Foto: Odd Magne Langerød

Fredrik Nyman i 1868 og 1873. Navnet **Norna** ble først brukt alene av lektor Nils Conrad Kindberg fra Linköping i hans "Sammandrag av Norra Sveriges flora" fra 1873. Navnet kom så etter hvert med hos Krok & Almquist i deres svenske flora og er vel i grunnen blitt hengende ved den nevnte *Calypso* etter dette.

Nornene var skjebnegudinnene i nordisk mytologi. Hvorfor dette navnet er gitt til denne vakre orkidéen vet jeg faktisk ikke, slik er det vel bare.

Det nåværende vitenskapelige navnet, *Calypso bulbosa*, skal være gitt planta av den tyske professoren i Dresden, Heinrich Gottlieb Ludwig

Reichenbach, men den gamle kjempen Carl von Linné har også hatt en finger med når den ble beskrevet og så fått sitt navn. Han ga den navnet *Cypripedium bulbosus*. Siden fikk den navnet *Cytherea bulbosa* (L.) House og endelig navnet den har i dag: *Calypso bulbosa* (L.) Rchb. (Oakes?) Den har dessuten mange synonymer som for eksempel *Calypso borealis* Salisb.

Litt botanikk

Norne har flere engelske navn, blant andre **Calypso orchid**, helt i tråd med latinen. Litt morsomt er det at planta også har fått navnet **Venus' slipper** og dermed blitt knyttet til den romerske utgaven av kjærlighetsgudinnen på samme måte som denne greske Afrodite fikk sin Kypris sko, *Cypripedium*. Ellers så er både **Fairy slipper** og **Angel slipper** kjent, to navn som så avgjort viser til skjønnheten hos denne planta.

Hvem var så denne Calypso som har gitt navnet sitt til norne?

Calypso (gresk: Καλυψώ *Kalypsō*) var en havnymfe, en såkalt nereide, i gresk mytologi.

Navnet er blitt uløselig knyttet til Odyssevs fra Ithaka, en av heltene fra trojanerkrigen, da han etter et forlis ble skyllet i land på øya Ogygia hvor Calypso etter sagnet bodde. Hun var datter av titanen Atlas, også kalt Atlantis, og hennes mor var Thetys (Thetis) som var en arkaisk, gammel, sjøgudinne eller kvinnelig titan i klassisk gresk poesi. Hun var både søster og ektemake til Oceanus som

var selve verdenshavet som guddom. Deres døtre ble kalt okaneidene, i alt 300 i tallet, men alle var tydeligvis ikke felles barn dersom det stemmer som mange sier. (Det var sanneligvis ikke lette familieforhold på den tida!).

Calypsos hjemsted var etter sagnet altså Ogygia, ei fabeløy dekket av skog. Øya er blitt beskrevet som et stykke mørkt og tyngende land med et kaldt og ugjestmildt klima der triste dyr ble støkket til stadighet. Øya er nevnt i Homers historie om Odyssevs hjemreise fra Troja og trojanerkrigen, **Odysen**, men Homers beskrivelse er noe mer positiv.

Hans beskrivelse av Ogygia da Hermes besøkte øya og fant Calypsos hule forteller at Hermes fant Calypso innenfor. Der brant det lystig på peisen, og over hele øya kunne en kjenne den gode duften av ceder og eier på lang avstand. Calypso selv gikk til og fra veven syngende med vakker stemme. Rundt hula vokste frodige skoger av or, popler og duftende sypresser hvor fuglene pleide å bygge reir. Langs inngangen vokste det vinstokker med tunge klaser. Fra fire fontener på rekke fløt det skinnende klart vann i buktende strømmer. Og rundt om fantes bløte enger med blomstrende fioler og persille.

Hvor ligger så Ogygia? Det har vært gjettet på mange steder. Moderne forskning kvier seg vel for å lokalisere både Ogygia og andre steder som er nevnt hos Homer. Man mener rett og slett øya er angitt

med et mytisk formål og ikke skal lokaliseres. Noen, både tidlige og mer moderne fortolkere av Homer, mener imidlertid at stedet ligger i det joniske hav. Noen sier til og med at øya sank i dette havet som en følge av et stort og kraftig jordskjelv. I dag er det mange som, bifalt av moderne maltesisk tradisjon, identifiserer Ogygia med øya Gozo, den nest største øya av øyene i gruppa som utgjør staten Malta. Atter andre påstår at det dreier seg om øya Gavdos sør for Kreta. Det er også foreslått at øya var en del av det gamle Atlantis som i sagnet sank i havet.

To gamle geografer og historikere Strabo og Plutark har med overbevisning lokalisert øya til et sted i Atlanterhavet.

Calypso finner den skipbrudne Odyssevs mens han sitter og lengter til sitt Ithaka.

Uansett, det var på denne øya at den vakre Calypso, ja, for hun skal ha vært vakker, altså klarte å holde helten fra Troja tilbake i sju samfulle år. Han er blitt beskrevet som en ”fange av lidenskap”. Calypso var svært forelsket i Odyssevs, og hun tilbød han udødelighet mot at han ble hennes ektemann. Han lengtet imidlertid sterkt hjem til sin elskede kone, Penelope, men ikke mer enn

at Calypso fikk presset han til å ha henne som elskerinne i de sju åra han oppholdt seg på øya hennes, og Hesoid, som var en rik kilde til gresk mytologi, hevder at Odyssevs ga Calypso to barn, Nausithous og Nausinous.

Den vakre nymfen behandlet den skipbrudne gjesten på beste måte, og ga han tilbud om å bli.

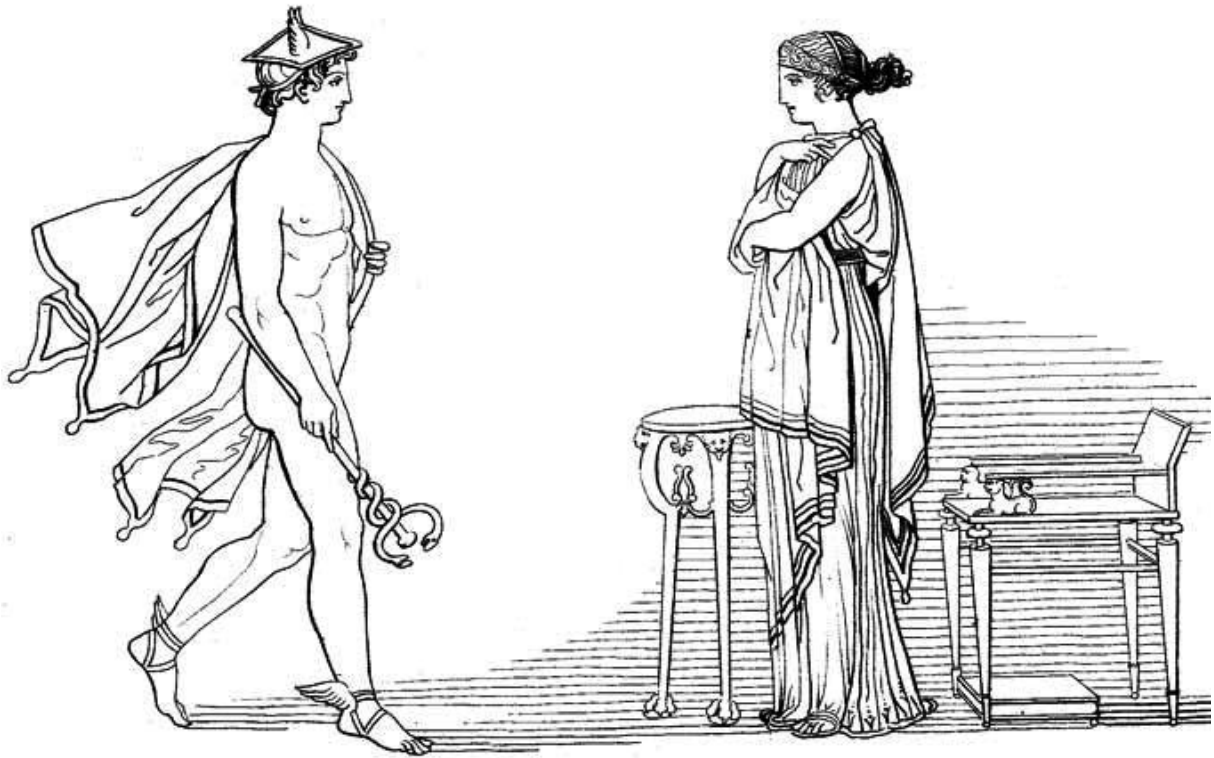
Several: Odysseus and Calypso. Photo © Maicar Förlag - GML

Odyssevs hos Calypso.

Men Odyssevs lengtet hjem, og i stedet for å takke ja til et sorgløst og evig liv sammen med og oppvartet av den vakre Calypso, valgte han altså å vansmekte i sorg i dette gylne fengselet mens han lengtet etter Penelope og Ithaka.

Om dagen satt den utrøstelige

helten på stranda, med tårer og hjertesorg, mens han skuet utover havet, og om natten var han den kalde elskerens som sov i den stadig hetere Calypsos favn. Øya var og ble likevel et fengsel som holdt Odyssevs fanget i sju, fem eller som enkelte påstår, bare et år.

Hermes møter Calypso (John Flaxman).

Odyssevs var en av yndlingene til gudinnen Athene. Hun sviktet ikke sine favoritter så lenge de forble siviliserte og viste intelligens og selvbeherskelse (i Odyssevs tilfelle i alle fall til en viss grad), og hun la saken fram for sin far Zevs. Han sendte så gudenes budbringer Hermes for å overbringe hans endelige beslutning til Calypso.

I følge Homer overbrakte Hermes følgende beskjed fra Zevs:

”.. Zevs befaler deg nå å sende Odyssevs av gårde uten forsinkelser. Han er ikke dømt til å ende sine dager på denne øya, borte fra alle sine venner. Tvert i mot, han er forutbestemt å få se dem nå, å nå sitt hjemland, og å vandre rundt under taket i sitt eget hus.”

Dette var ingen god nyhet for Calypso, men hun torde ikke motsette seg gudenes vilje. Hun svarte, fremdeles i følge Homer:

Ondskapsfulle skapninger er dere guder, stilt overfor sjalusi. Dere guder kan ikke tåle å la en gudinne sove med en mann, selv om det er gjort uten hemmelighet og hun har valgt han som sin lovlige gemal.

Odyssevs fikk så hjelp av Calypso til å bygge en flåte. Hun skaffet han seil og utstyrte han med klær og forsyninger for hjemturen.

Etter flere vidervedigheter kom Odyssevs endelig hjem, og som sikkert de fleste vet, fikk hans historie en lykkelig slutt.

Hvordan gikk det så med Calypso? I følge Jens Corneliuson (1997) tok hun sitt eget liv av kjærlighetssorg. Sikkert er det vel ikke. Kanskje sitter hun på sin mørke og ugjestmilde øy (riktignok med noen små idyller her og der) og venter på at noen skal besøke henne eller at nye reisende skal lide skipbrudd? (Noen planer for en sydentur?) Kanskje flyttet hun, for eksempel til Nordkalotten, og sprer glede med noen vakre ”orkidéete” orkidéer, – kanskje til og med oppe ved Höga kusten i Nord-Sverige?

Calypso og Odyssevs

Litteratur:

Corneliuson, Jens. 1997. Växternas namn. Wahlström & Widstrand.

Lyttkens, August. 1912–1915. Svenska växtnamn, bind. 3. C.E. Fritzes Bokförlags AB, Stockholm.

Nordhagen, R. m.fl. 1952. Våre ville planter. Tanum, Oslo.

Stendalen, Harald. 2001. Turen til Norrfällsviken. *Listéra*, TBF.

Adresse: Hanevoldveien 15, 3090 HOF, e-post: roghalv@gmail.com

B

Returadresse:

Telemark Botaniske
Forening
Postboks 25 Stridsklev
3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Gamle grå selja, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
På besøk hos den hvite og uskyldsrene Daphne, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Nabolagets ville vekster: Rips er trær, av <i>Anders Often</i>	9
Åtte bukettar til naturmangfaldåret 2010, av <i>Odd Vevle</i>	15
Til minne om Torbjørn Skifjeld	24
Drømmen om lapprose – fjellets ville rhododendron, av <i>Åse Halvorsen</i>	27
Botaniske sommerminner langs veier og stier, av <i>Gisle Grimeland</i>	30
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	36
Noen gamle plantenavn hos Hans Jakob Wille (1786) VI, av <i>Roger Halvorsen</i>	37
Listera for 20 år siden. Sukkerlønn <i>Acer saccharum</i> , av <i>Charlotte Bakke</i>	44
S.O.F. Omang (1867-1953): En ”sveven(de)es” botanikerprofil med arbeid innen Larvik-botanikken, av <i>Roger Halvorsen</i>	47
Karl Sigurd Eriksen er gått bort	50
Nytt fra styret høsten 2010	53
I Øyvinds hage, av <i>Kristin Vigander</i>	54
Fjell-lengt, dikt av <i>Ola Setrom</i>	61
Calypso, nymfen som slo rot i Nord-Sverige, av <i>Roger Halvorsen</i>	62